

ПОСТАНАК И РАЗВОЈ ЗЕМУНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ ДО 1941. ГОДИНЕ

Пре но што се развила свест о националној припадности, историја је сковала чврсте споне између Београда и Земунa. Чудна је то случајност: темељи одбрамбених зидова и једног и другог града грађени су истим каменом, јер, у средњем веку, прелазећи из руку једног освајача у руке другог, оба насеља су рушена, а победник је, повлачећи се преко реке, собом носио камење разрушених бедема да би њиме обновио своје такође разрушено утврђење (1124. године Мађари, 1153. године Византинци, 1740. Аустријанци).

Ова два суседна града стајала су, сем у кратким периодима (1284—1313. и 1403—1427) када су била у власти српских владара, најчешће на границама двеју разних држава, те су за сваку од њих представљали важну стратегијску тачку.

Иако растављени рекама и границом ипак је током историје стално јачала национална, осећајна и морална повезаност између оба града и увек се најјаче манифестовала пред заједничким опасностима. И Сулејман II, када је 1521. године опседао Београд, увидео је да је претходно потребно заузети Земун „који је, кажу, Београду један велики ослонац и потпора био“, јер га је за време опсаде снабдевао намирницама. Та повезаност становништва достигла је кулминацију за време првог српског устанка.

Никакав шанац, ни палисаде, ни контумац нису спречили земунске грабане да изиђу у сусрет устаничким потребама и жељама и да докажу своју

националну солидарност. У Земуну је основана прва „кумпанија“ трговаца, која је српске устанике снабдевала војним потребама и храном. Да ли само зато што се добро зарађивало? Свакако не. Јер, у Земуну је било много веома богатих трговаца Грка који су, исто тако, волели да зараде па, ипак, ниједан није помагао устанак.

Устаничка Србија закључила је први ратни зајам са земунским трговцима. Земунски ковач окивао је прве српске дрвене топове. У Земуну су 1804. године вођени неуспели разговори о миру између представника београдских дахија и устаничких вођа. Из Земунa су у Београд прелазили мајстори, радници, добровољци, књижевници, сликари. Једном речи, сви су хитали у Београд да своје снаге и своје знање ставе у службу народа са оне стране Саве.

Колико је Аустро-Угарска ове и овакве манифестације гледала благонаклоно, о томе је, вероватно, размишљао и Јоаким Вујић, када је запао у затвор земунског Магистрата, јер је помагао да два царско-краљевска грађанина пређу Саву.

РАЗВОЈ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЗЕМУНУ

Захваљујући своме положају, Земун је кроз целу своју историју играо посебну улогу. Лежећи близу ушћа двеју река, на магистрали Солун—Беч, наспрам Београда, кључне тачке преко које су Турци надирали према Западу, Земун је харан и паљен од разних народа, али

и пажен и мажен од аустријских власти као најистакнутија и најосетљивија тачка Аустроугарске Монархије. Управне власти Војне границе дале су Земуну посебно уређење и привилегије које су од Војног комунитета (општине) Земун (*Militärskommunität Semlin*) направиле „грађанску оазу посред једне војничке земље“.

Граничарске власти настојале су да у својим комунитетима што више развију и оспособе занатлијски и трговачки staleж, за разлику од осталог становништва у Војној граници коме су „служба цару“ и земљорадња биле главно занимање („војник и сељак у истој особи“). У томе су у великој мери и успеле. И, на тај начин, Земун је постао град с многобројним занатлијама и вичним трговцима који су на све стране разгранали трговину, тако да је „из Земунa човек могао за све земље у Азији и у Европи слати и мењати новац“.

Али, власти су биле свесне да такав размах привреде и те друштвене прилике у комунитетима захтевају и виши степен образовања главних представника друштва у развоју, и стога су обраћале велику пажњу на школство и просвету.

Школство у Хрватској и Славонији и Војној граници, па и у Земуну који је припадао Војној граници, у XVIII и XIX веку развијало се у духу аустријских педагошких идеја и дидактичких начела, а упутства и програми добијани су из Беча.

Још у првој половини XVIII века у Аустрији је школство било неуређено и разнолико, без једнообразности у настави. Нису постојале погодне зграде нити је било довољно квалификованог наставног особља. Црква је имала пресудну реч у образовању младежи и противила се да држави преда управу над школама.

Први покушај да се школство стави под управу државе а васпитање и настава преда световњацима потиче из 1770. године, за време Марије Терезије, када је јасно речено: „... а школство јесте и вада остаје ствар државе...“

(„... das Schulwesen aber ist und bleibt allzeit ein politicum...“). Године 1773. укинут је у Аустрији ред језуита, а 1774. године Јохан Игнац Фелбингер (*Johann Ignaz Felbinger*), монах манастира Саган (1724—1788), који је раније организовао школе у Немачкој, примио се да и у Аустрији преуреди школство. Већ 1774. године донета је *Општа школска уредба (Allgemeine Schulordnung)* по којој су уређене тривијалне, главне и пучке школе, а 1777. године Марија Терезија је одобрила *Основу васпитања (Ratio educationis)*, која је важила и за гимназије. По тој Основи гимназије имају три граматичка и два хуманистичка разреда. *Основа васпитања* је у стотинама примерака разаслана и у наше крајеве и важила је и у Хрватској, и у Славонији, па и у Земуну. Главна начела Основе јесу: право надзора над свим школама припада држави, а настава мора бити једнообразна у свим школама; матерњим језиком могло се донекле служити само у нижим разредима.

Јосиф II је подредио цркву држави, а школама дао световни карактер. Његове реформе у школству, извршене 1783—1784. године, укинуте су после његове смрти.

После револуције 1848. године, пошто је донет и убрзо затим укинут октронсани устав, заведен је у Аустрији апсолутизам и одмах се приступило реформи школства. Издата је нова Основа за организацију аустријских гимназија и реалки, која је израђена под руководством тадашњег министра просвете грофа Леа Туна (*Leo Thun*). Та Основа је прописивала оснивање школа новог типа — реалке, чији је задатак био да будућим обртницима пружа потребно предзнање и да припрема омладину за техничке струке, док су гимназије добиле задатак да спремају кандидате за похабање универзитета. И реалке, и гимназије, организоване су у битним тачкама по овој Основи, а таква организација била је обавезна за школе како у Аустрији тако и у Хрватској и Славонији, па и у Земуну.

И у Војној граници су, додуше, уведене школске реформе на основу ре-

организације школства по Туновој Основи, али ту су одредбе и прописи често мењани, па се дешавало да се једне те исте године ради по разним основама. Према томе, средње школе у грађанском делу Хрватске и Славоније и Војној граници нису имале сасвим исто устројство, јер су биле под разним управама. Између средњих школа тих двеју области током времена су настале знатне разлике како у наставном плану, тако и у другим одредбама о управи школе и настави. Чим је Војна граница укинута, Земаљска влада је приступила раду да што пре изједначи школске установе у тим двама областима. Послу је пришла врло строго и савесно, настојећи да у Хрватској и Славонији важеће законе и уредбе прилагоди покрајинским и месним приликама и потребама. Главни рад на томе пада у периоду 1886—1890. У циљу сређивања стања у школству, издате су многе наредбе, од којих су две најважније: Наредба (бр. 9454 од 30. VIII 1886) којом се прописује иста научна основа за сва хрватско-славонске гимназије и Наредба (бр. 6211 од 11. X 1886) којом се прописује иста научна основа за све хрватско-славонске реалке; од 1890. године, пак, и реалне гимназије имају своју научну основу.

Пошто је Аустрија тежила да и кроз школе германизује своје поданике разних националности, одредбе из Беча су се често сукобљавале с националним интересима појединих народа, тако да су школске управе морале не само да се баве чисто дидактичким пословима већ и да воде борбу за очување својих националних права, културе и језика.

Око језика вођена је борба кроз XVIII и готово цео XIX век. У XVII веку настава је одржавана на латинском језику, а 1774. године објављена је Општа школска уредба која предвиђа учење и матерњег језика. Само, неко година је била у томе што су Аустријанци хтели да свим поданицима наметну немачки језик, а Мађари мађарски. У доба просвећеног апсолутизма Јосиф II је донео врло опсежне школске законе којима је радикално приступило сре-

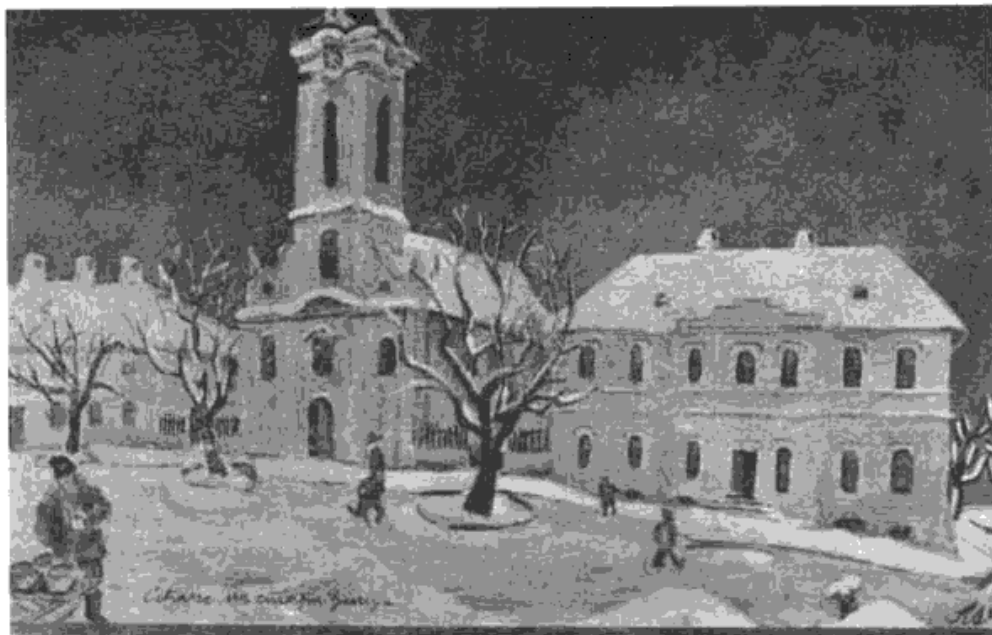
ђивању школских прилика, али и германизацији. Сваки професор је морао да зна немачки, а сваки одличан ђак, ако је знао или учио немачки, могао је да добије стипендију. Жеља је била да се у свима разредима говори немачки. Пошто није било довољно наставника са знањем немачког језика, ова је одредба увођена постепено од првог разреда.

За време кратке владавине Леополда II (1790—1792) поново је заведен латински језик као наставни али, у нижим разредима, такозваним граматичким, дозвољен је и матерњи.

У страху од поновне германизације и централизације, коју је спроводио Беч од владе Јосифа II, хрватско племство је тражило тешњу везу са Угарском. Али, убрзо је између Мађара и Хрвата дошло до сукоба управо по питању језика. Мађари су захтевали да се мађарски језик уведе у сва надлежства и школе као службени, па је хрватски Сабор у тој борби попустио и 1791. године мађарски језик је уведен у школе као необавезан, а 1827. године као обавезан предмет.

Такво стање није дуго трајало. После проглашења октроисаног Устава, 1849. године, хрватски Сабор је распуштен и аустријско Министарство је узело власт у Хрватској. Од 1854. године опет је спровођена германизација. Немачки језик је уведен у јавни живот, па и у школу — према Туновој основи немачки језик је постао наставни и задржао се у грађанској Хрватској и Славонији све до 1859. године. Октобарском дипломом укинута је апсолутизам а његовим престанком обустављена је и германизација. Тек тада, 1860. године, коначно је уведен хрватски језик у све школе и јавни живот у грађанској Хрватској и Славонији.

Међутим, није био исти случај у Војној граници и Земуну. Ту је у школама наставни језик одувек био немачки, па се и знатно дуже задржао него у грађанској Хрватској и Славонији. У земунској Реалци народни језик је уведен тек двадесет година касније. Бановом одредбом бр. 3323 од 27 XII 1881.

Сл. 1 — Зграда Главне школе у којој је била смештена Дворазредна реална школа од 1858—1880. (Рад проф. К. Малетин)

године прописано је да се сви дописи Хрватско-славонско-далматинској влади морају писати на хрватском језику. Од 1881/82. школске године и записници професорских седница воде се на хрватском језику, само је оцењивање и даље на немачком. Коначно је и то укинута — Наредбом бр. 9608 од 30. VII 1883. године наређено је да се и именици и сведочанства пишу на хрватском језику. Међутим, у земунској Реалци немачки језик је искључиво био у употреби до 1871. године. Отада па до 1883. оба језика су била у употреби (што се види из првог штампаног извештаја за школску 1881/82. годину: пола извештаја је на немачком, а пола на хрватском језику), а од 1883. године само на хрватском језику.

ДВОРАЗРЕДНА РЕАЛНА ШКОЛА 1858—1868.

У првој половини XIX века у Земуну је било само неколико основних школа: једна грчка, три српске (у једној је 1807. године учитељевао Јоаким Вујић),

једна у Францалу, јеврејска и Главна школа (Hauptschule) у Доњем граду. Ова Главна школа била је немачка и наставни језик био је немачки. Њу су похаћала и српска и грчка деца ради учења немачког језика и бољег васпитања („билдунга“), пошто би претходно завршила један или два разреда српске, односно грчке школе.

У ближој, лако приступној околини није било техничке школе где би младеж добијала практично образовање за којим се осећала потреба.

Већ 1838. године у Војној граници су постојале реалне школе које су осниване у саставу постојеће главне школе односно града. Тако је 1838. године главним школама у Митровици и Раковцу, а 1851. године и у Панчеву, додат по један разред с два годишта, заправо два разреда, који је назван Рисачка школа (Zeichenschule). Та два разреда називана су нижом, малом, или несамосталном реалном школом, зато што су били у саставу главних школа.

Рескриптом Врховне војне команде (Armee-Ober-Commando) основана је 23. септембра 1858. године дворазредна реална школа у Земуну. И ова дворазред-

на реалка била је у саставу Главне школе и званично се звала Нижа реална школа (K. K. Unterrealschule in Semlin).

Актом бр. 15, од 31. октобра 1858. године равнатељство те школе извештава земунски Магистрат да је отворен први разред и да је обука почела 15. октобра, да се у том једном разреду настава обавља у 33 часа недељно и да је уписан 21 ученик. Први ученици су били:

Јосип Бингас, Јосип Барколић, Рикард Франасовић, Иван Франковић, Павле Георгијевић, Бернхарт Херцл, Алојз Хипфнер, Вилим Кури, Димитрије Малетић, Јован Мартинковић, Димитрије Пешић, Стеван Поповић, Вилим Прајслер, Вилим Путшер, Густав Квирини, Буро Редер, Иван Сејбола, Александар Солар, Едмунд Стертечки, Драгутин Вајнбергер, Едмунд Волф.

Претпостављене власти нове дворазредне реалне школе биле су: у првом степену Војни комунитетски магистрат у Земуну, у другом Генерална команда у Темишвару (касније гранична 23. трупа дивизијска и војна команда у Петроварадину) а у трећем, и највишем степену, Врховна војна команда у Бечу (Armee-Ober-Commando in Wien), која је била и врховна власт над Војном границом. Бригада пограничних трупа (Militärgrenzbrigade) у Земуну имала је само контролну власт над школама и била је, у неку руку, прелазна станица за све акте који су из школе преко Магистрата упућивани Генералној команди у Темишвару.

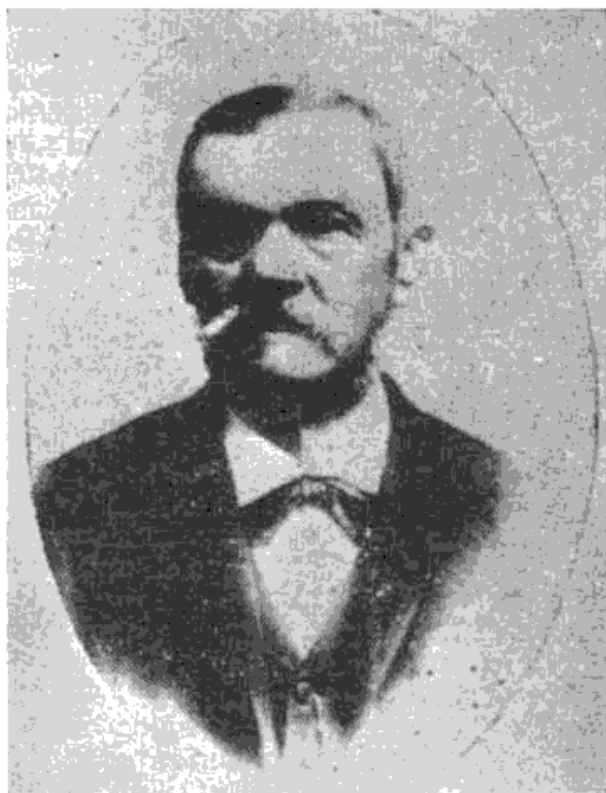
Та дворазредна Реална школа смештена је већ 1858. године у зграду Главне школе, подигнуте 1786. године на пијаци, поред католичке цркве, на месту где се данас налази Одсек унутрашњих послова.

У извештајима штампаним поводом педесетогодишњице и седамдесетпетогодишњице земунске Гимназије, као прва локација реалке наводи се једна зграда која је постојала у Контумацу, на месту где је данас артески бунар. То је општеприхваћено усмено предање (а др Пера Марковић у својим белешкама

наводи и лица од којих је то чуо). Међутим, један акт земунског Магистрата¹ казује супротно. Акт је упућен Генералној команди у Темишвару, 20. априла 1858. године и у њему се позива на акт те Команде, Одељење 21, бр. 1969 од 24. јуна 1857. године, и на акт исте Команде, Секција I, Одељење 6, бр. 4145, из исте године, којима та Команда наређује да се за основану дворазредну нижу реалну школу адаптира зграда Главне школе. Актом се нарочито налаже Магистрату да благовремено отпочне преуређивање те зграде а посебно грађење дворане за цртање (Zeichnungssaal), како би до 1. октобра 1858. године све било готово и суво. Магистрат потом извештава да је одмах тако поступио и да је дворана за цртање већ почетком октобра 1857. године стављена под кров, али да треба да се изврше још и унутрашњи радови, који ће за шест недеља такође бити готови. А Колаудациона комисија својим актом (Collaudierungs Certificat) од 9. јула 1858. године, дакле пре почетка наставе, сведочи да су преправке, заједно са доградњом дворане за цртање, у згради Главне школе извршене исправно и тачно по нацрту и предрачуна које је Генерална команда одобрила и својим рескриптом од 24. јуна 1857. године вратила. У продужењу Цертификата, пак, наводи се низ раније већ предвиђених а и нових радова које би такође требало извршити, с тим да ће предрачун за те радове накнадно бити послан. Те нове преправке („велика двокрилна улазна врата, бунар на пумпу, калдрма у дворишту, привата-нужници итд.“) биле су позамашне, а предузете су ради стварања бољих услова, јер ће следеће године бити отворен и други разред Реалне школе.

За првог директора (равнатеља) Реалне школе постављен је Иван Радеј, најстарији технички учитељ Ниже реалне школе у Панчеву (пре тога је у Митровици био на служби у истом својству). Назив му је био „месни школски директор“ (Local-Schulen-Director). На том положају се задржао до 1868. године, када је на ово место дошао Мијат Стојановић, а Радеј остао директор само Реалне школе. Пензионисан је 17. но-

Сл. 2 — Иван Радеј, први директор Ниже реалне школе

вембра 1880. године. Први његови сарадници били су М. Лазаревић (1858—1864), Јосип Водичка (1859—1878) и Фрања Лајбнер (1859—1863).

У овом периоду настава и администрација су вођене на немачком језику, који је у Војној граници био службени језик; разуме се, и сведочанства су писана тим језиком. Међутим, један детаљ сведочи да су већ у то време чињени уступци народном језику. Бискуп Јосип Јурај Штросмајер, у једном допису из 1863. године енергично је захтевао од земунског жупника Житваја да му пошаље изјашњење зашто се у реалној „учиони“ веронаука не предаје на словенском језику и да извиди колико има ученика који „треба“ да уче веронауку на немачком. Радеј је известио Магистрат да не постоји никаква одредба да веронаука има да се предаје на словенском језику, али да учитељи ипак то чине кад ученик не влада довољно немачким језиком и да тако раде на часо-

вима осталих предмета, нарочито за српску децу која још нису савладала немачки језик.²

Генерална команда, Одељење 6, актом бр. 4873 од 4. септембра 1859. године, наредила је Магистрату да предузме све потребне мере за отварање другог разреда, који је и отворен 1. октобра 1859. године. Ова дворазредна реална школа остала је у саставу Главне школе и даље, све до 1867/68. школске године. Кроз ову дворазредну реалку прошло је, у првом њеном периоду, од 1858. до 1868. године, четири стотине и шест ученика.

Школска година почињала је првог октобра (изузев прве године која је почела 15. октобра) и трајала до 18. августа. Тога дана, после благодарења поводом царевог рођендана,³ ученици су распуштени.

Школарина и примарина (уписнина) плаћала се од почетка. Генерална команда одредила је да се при упису у дворазредну реалну школу плаћа 2 форинте и 10 крајцара за примарину и 5 форинти и 25 крајцара за школарину. Од школарине је могао бити „опроштен“ сиромашан ученик који добро учи.⁴

Намена ове дворазредне, а после и троразредне, реалне школе била је да се младежи што непосредније пружи практично знање. Шегртских школа (школе ученика у привреди) тада још није било, а у неким градовима уместо њих су постојале поменуће „рисарске школе“ које су попуњавале ту празнину и пружале основе из цртања и мерења. У реалним школама се поред осталих предмета, предавало „господарство“, а уз математику „менбена и царинска знаност“ и градитељство. Стога се цртању посвећивала велика пажња, и на Главној школи у Земуну дограђена је дворана за цртање за будућу реалну школу.⁵ Врховна војна команда из Беча је 2. априла 1860. године наредила да се у школама измени уџбеник за господарство

Сл. 3 — Насловна страна прве српске читанке

52: a 148/2

СРБСКА ЧИТАНКА

ЗА

ГИМНАЗИЈЕ.

ОДЪ

ДРА. ИОВАНА СУББОТИЋА.

II. КЊИГА

ЗА 3. И 4. НИЖУ КЛАССУ.

Кошта везана са леђи у платѣ 98 нови крајцара.

Трошкомъ ц. к. администраціе школскихъ књига

У БЕЧУ 1855.

и као одличан „џбеник за школе“, препоручила Келерову књигу „Упутство за гајење воћа“ уместо ранијег џбеника од Шнеа. Већ 15. априла исте године крајишки школски надзорник Унтервег (Unterveg) обавештава земунски Магистрат да би „учитељ још школске године 1860/61. књигу користио и по њој учио Ђаке“.⁶

Ученици реалне школе били су већином деца „обртника, трговаца и крамара“, а било је и деце чиновника, којих је у Земуну било изузетно више, јер је и сам Конгумац у извесним периодима имао до 70 чиновника и помоћног особља.

Иако су у Земуну релативно рано отворене основне школе, ипак Земунци нису нарочито обраћали пажњу на васпитање своје деце. Они су настојали да деца стекну неопходно знање у трговини, јер највећи број се одавао трговини а мањи занатству и другим занимањима. Етичко васпитање било је обухваћено веронауком и уредним посећивањем цркве. Можда је ово истрајно посећивање цркве потицало из религиозног уверења, али је, вероватно, било и национална манифестација и симболичан израз отпора германизацији.

Најмање пажње се поклањало физичком васпитању. Ни одевању деце, није се посвећивала нарочита брига, јер због јаке зиме и слабе одеће, деца нису редовно похађала цркву у децембру, јануару и фебруару.

Директор Радеј је и у том погледу предузимао кораке и доказао своју напредност. Он је 27. маја 1860. године поднео земунском Војном комунитетском магистрату предлог⁷ да и у Земуну „месна власт одреди место за купање које ће бити „сигналимa“ обележено, као што то постоји у сваком граду где за то има услова“; ако корито реке не пружа могућност да се сигналимa обележи место за купање, нека се направи Korbbad (од пружа исплетен базен) каквих купалишта „свуда“ има; јер, због јаких врућина нужно је да се школска деца једном у недељи окупају, а учитељ ће ученике одређеног дана одвести у купатило, и деца ће се под његовим надзором купати, „под претпоставком да су

купаћим гаћицама снабдевена због морала и осећања стида“, а у друге дане неће смети да се купају, и тиме би се избегла опасност од појединачног купања.

ТРОРАЗРЕДНА РЕАЛНА ШКОЛА 1868—1872.

Генерална команда у Темишвару донела је 26. јула 1868. године одлуку да се у Земуну отвори и трећи разред реалне школе, те актом од 17. августа 1868. године саопштава Магистрату своју одлуку. Напомиње да ће та школа и даље остати у саставу Главне школе, а трошкови око отварања трећег разреда падају на терет општинске благајне (Proventen Fond) Комунитетског магистрата. И ова троразредна реалка била је, дакле, и даље несамостална, утолико што је остала у саставу Главне школе, а Иван Радеј није више месни школски надзорник већ само равнатељ троразредне реалке. Њена самосталност, пак, састојала се у томе што је као „средња“ школа потпала под надзорништво др Валтазара Богишића, који је 1868. године постао граничарско-школски саветник са седиштем у Темишвару. Наиме, 1867. године су генералним командама у Загребу и Темишвару додељени граничарски школски саветници (Grenzschulrätthe) за инспекцију средњих школа у Војној граници, који су преузели дидактично-педагошко управљање над свим школским установама. Постављањем школског саветника укинута су у темишварском генералату места школских директора (као што је Унтервег био у Панчеву), а за основне школе остали су месни школски директори.

У том свом акту Генерална команда је прописала и наставно особље за троразредну реалну школу:

- 1) директор, који је уједно и учитељ за немачки језик, са 14 наставних часова недељно;
- 2) учитељ за геометријско цртање, геометрију и градитељство, са 14 часова недељно;
- 3) учитељ за физику, хемију и природопис, са 14 часова недељно;

4) учитељ за аритметику, мембену и царинску знаност, са 11 часова недељно;

5) учитељ за просторучно цртање, са 13 часова недељно.

Наведени предмети сматрани су као главни, а остали (српскохрватски језик, земљопис, историја, господарство и крснопис) су равномерно додељивани свим учитељима. У случају потребе, крснопис је могао бити додељен једном учитељу Главне школе, уз годишњи хонорар од 50 форинти и 27 новчића.

Од 1861. године из Загреба је стално вршен притисак да се Војна граница припоји грађанској Хрватској и Славонији. Развојачењу Војне границе се приступило 1871. године, које је коначно извршено 1873. када је у Војној граници уведена цивилна управа. Међутим, присаједињење Војне границе Хрватској извршено је тек 1881. године а дотле је била под влашћу Генералне команде у Загребу. Тако је и земунска троразредна реална школа дошла под управу и окриље Генералне команде у Загребу, која је верске и школске послове одмах издвојила у засебно одељење и брижљиво приступила изједначењу школских прописа у Војној граници са онима у Хрватској, водећи при томе рачуна о месним условима и о могућностима тога краја.

МАЛА РЕАЛКА 1872—1881.

И у раду земунске троразредне реалне школе одмах су се осетиле повољне последице ових промена. Наредбом бр. 367 од 28. августа 1871. године прописан је наставни план за четвороразредну реалку, с напоменом да ће се и у Земуну отворити четврти разред. Првог октобра 1872. године он је и отворен. Сада је та школа постала права нижа реална школа и добила је назив Мала реалка у Земуну.

Ова четвороразредна реалка је могла само донекле и за извесно време да задовољи потребе свога града.

После развојачења Војне границе мења се износ школарине. Деца бивших крајишника и даље плаћају пет форинти годишње (и то у два „оброка“, на почетку првог и на почетку другог полугодишта), а остала деца 12 форинти го-

дишње (такође у два „оброка“). Само „поновци“ су морали да при упису од једном плате целу школарину.

Од 1863. до 1872. године уз земунску Реалку је постојао и препарандијски (учитељски) течај за банатско-сремску Границу. Течај је најпре био у Панчеву уз тамошњу реалку, а кад је ова претворена у велику реалку течај је, рескриптом Ратног министарства од 25. септембра 1863. године и отписом крајишког школског директора од 11. октобра 1863. године, премештен у Земун. Течај није био стална установа, већ се по истеку сваке друге године морала слати молба Ратном министарству (1864, 1866, 1868. и 1870. године), која је увек уважена с обзиром на потребу да се млађи нараштаји оспособе за учитељску службу. Учитељски приправници и приправнице били су редовни ученици Реалке али су, поред осталих предмета, имали и часове из педагогије и методике. Са овог течаја је отишло у банатско-сремску Границу 95 учитеља и учитељица као просветни национални радници.

Као што се види, Реалку су похаћали и дечаци и девојчице. Девојчице су похаћале Реалку и после 1872. године, све до 1884/85. школске године, када им је, наредбом владе из Загреба бр. 11816 од 19. X 1884. године, ускраћен упис у први разред. Последња генерација девојчица завршила је IV разред крајем 1886/87. школске године.

У земунској Реалци врло су рано почели предавати необавезне предмете: „турновање“, „францески“ језик, новогрчки језик. За „турновање“ ученици нису плаћали, јер хонораре за држање тих часова плаћала је Генерална команда као граничарска управна власт (Grenzlandes Verwaltungsbehörde). Учитељ „турновања“ добијао је 15 форинти за сваки семестар, а 20 форинти ако је био изван школског колегијума. За остале необавезне предмете плаћала су имућнија деца по 50 крајцара месечно, тако да је хонорар наставника износио 15 до 20 форинти у једном семестру.⁸

Припајањем Војне границе грађанској Хрватској и Славонији изједначено је (владаревом одлуком од 8. VI 1871. године) наставно особље тих двеју об-

Die angewandte Arithmetik.

Nebst einer
übersichtlichen Darstellung
der
einfachen kaufmännischen und gewerblichen
Buchführung.

Für die
III. Klasse der Unterrealschulen
im
Kaiserthume Österreich.

V o n

Dr. Franz Močnik,
k. k. Schulrath und Volksschul-Inspektor in Krain.

Učiteljska knjižnica
kr. velike realke
u **Zemunu.**

Kostet gebunden in Leinwandrücken 54 Nkr.

W i e n.
Im k. k. Schulbücher-Verlage.
1859.

ласти, а од 1. јануара 1872. године при-
мају једнаке припадности.

Директор Мале реалке имао је годишњу плату 900 форинти и додатак 200 форинти, а професори 800 форинти, сем тога, имали су право на станарину (Quartiergeld) у износу од 10% од плате и повишицу 100 форинти сваке пете године. Директор Велике реалке имао је годишњу плату 1100 форинти и додатак од 300 форинти, а професори 900 форинти и сваких пет година повишицу 100 форинти.

Пошто је сва администрација вођена на немачком језику, то је и оцењивање вршено на том језику. Оцењивао се успех, ђудоредност (владање), марљивост и пажљивост. Касније опада оцењивање марљивости и пажљивости, а оцењује се само ђудоредност и учење.

Оцене су биле ове:

- а) за ђудоредност
musterhaft (примерно — 1)
lobenswerth (похвално — 2)
entsprechend (повољно — 3)
minder entsprechend (мање повољно — 4)
nicht entsprechend (неповољно — 5)
- б) за учење
ausgezeichnet (одлично — 1)
vorzüglich (врло добро — 2)
lobenswerth (похвално — 3)
befriedigend (задовољно — 4)
genügend (довољно — 5)
nicht genügend (недовољно — 6)
ganz ungenügend (сасвим недовољно — 7)

ВЕЛИКА РЕАЛКА 1881—1895.

Земунску реалку посећивао је велики број ученика из околине и убрзо се показала потреба да се мала реалка претвори у велику. Спочетка су Земунци желели да добију реалну гимназију и у том смислу су још од 1876. године во-

ђени преговори са претпостављеним властима у Загребу, али на крају су се ипак одлучили за велику реалку. Владаревим решењем од 14. марта 1878. године одлучено је да се нижа реалка постепено претвори у велику реалку и на основу тога је 1. октобра 1879. године отворен пети разред.

Отварањем петог разреда започето је коначно оснивање Велике реалке. Наредне године, 1. октобра 1880, отворен је шести а, 1. октобра 1881. седми разред. На тај начин је Земун добио Велику реалку (Kaiser-Königliche Oberrealschule). У том периоду ова школа је доживела своје највеће промене: њена претпостављена власт усталила се за дуже време; у настави и администрацији измењен је језик; наставни план је реформисан и изједначен с планом у школама грађанске Хрватске и Славоније; добијена је нова зграда; школа је снабдевана училима, библиотеком и добрим наставницима, те је почела да врши свој просветни задатак у граду и околини.

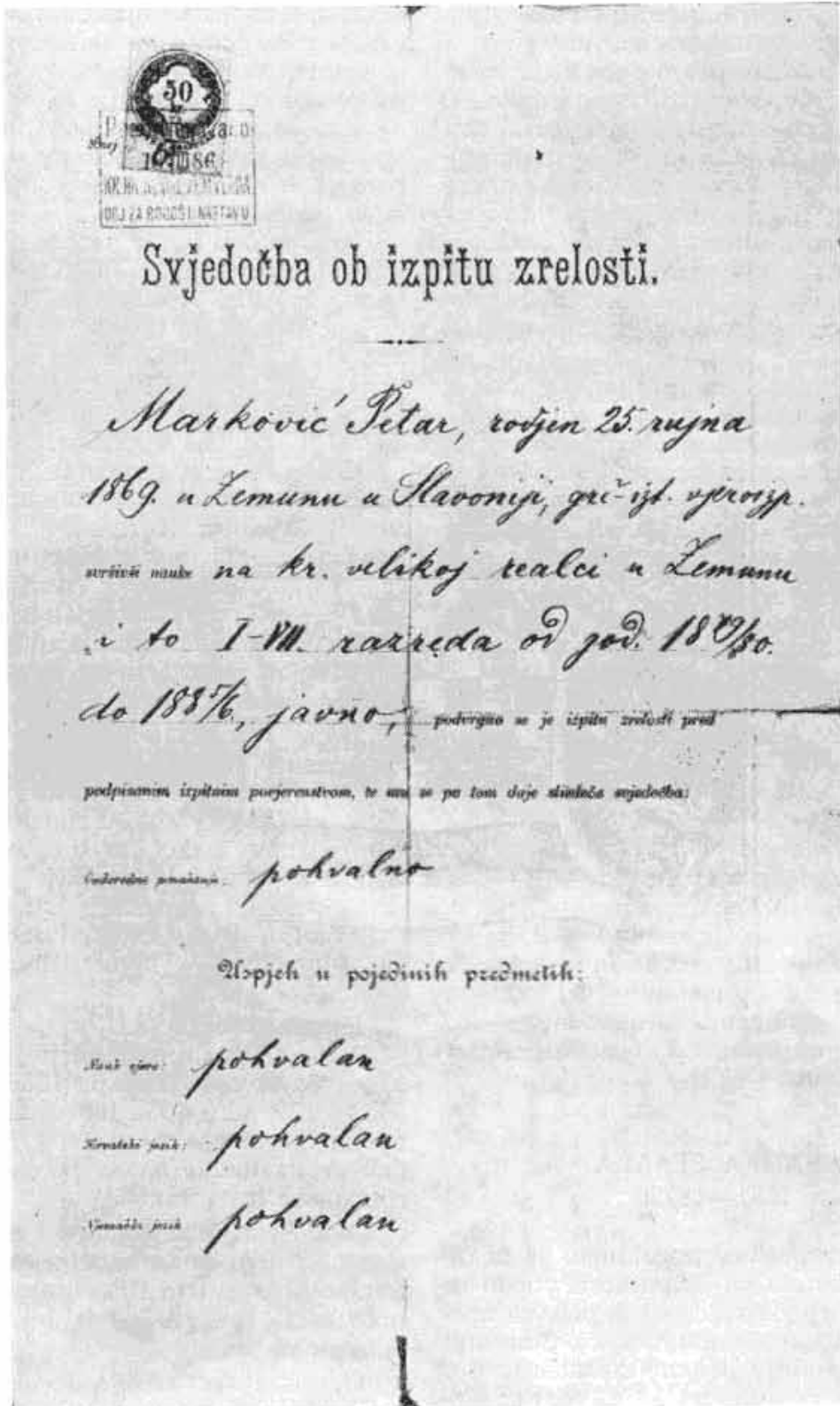
Наредбом од 1868. године озакоњена су права Хрватске, Славоније и Далмације. Хрватска је аутономна у унутрашњим пословима у које спадају и школе. Законодавну власт имао је хрватски Сабор, а извршна власт била је хрватско-славонско-далматинска влада у Загребу с баном и три „оделна предстојника“ (за унутрашњу управу, правосуђе, цркву и школе).

Првог августа 1881. године актом бр. 2299 од 27. јула, реалка је потпала под власт бана, а 1. јануара 1882. актом бр. 3323 од 27. децембра 1881. године, школе су стављене под власт хрватско-славонско-далматинске владе (Одељење за богоштовље и наставу).

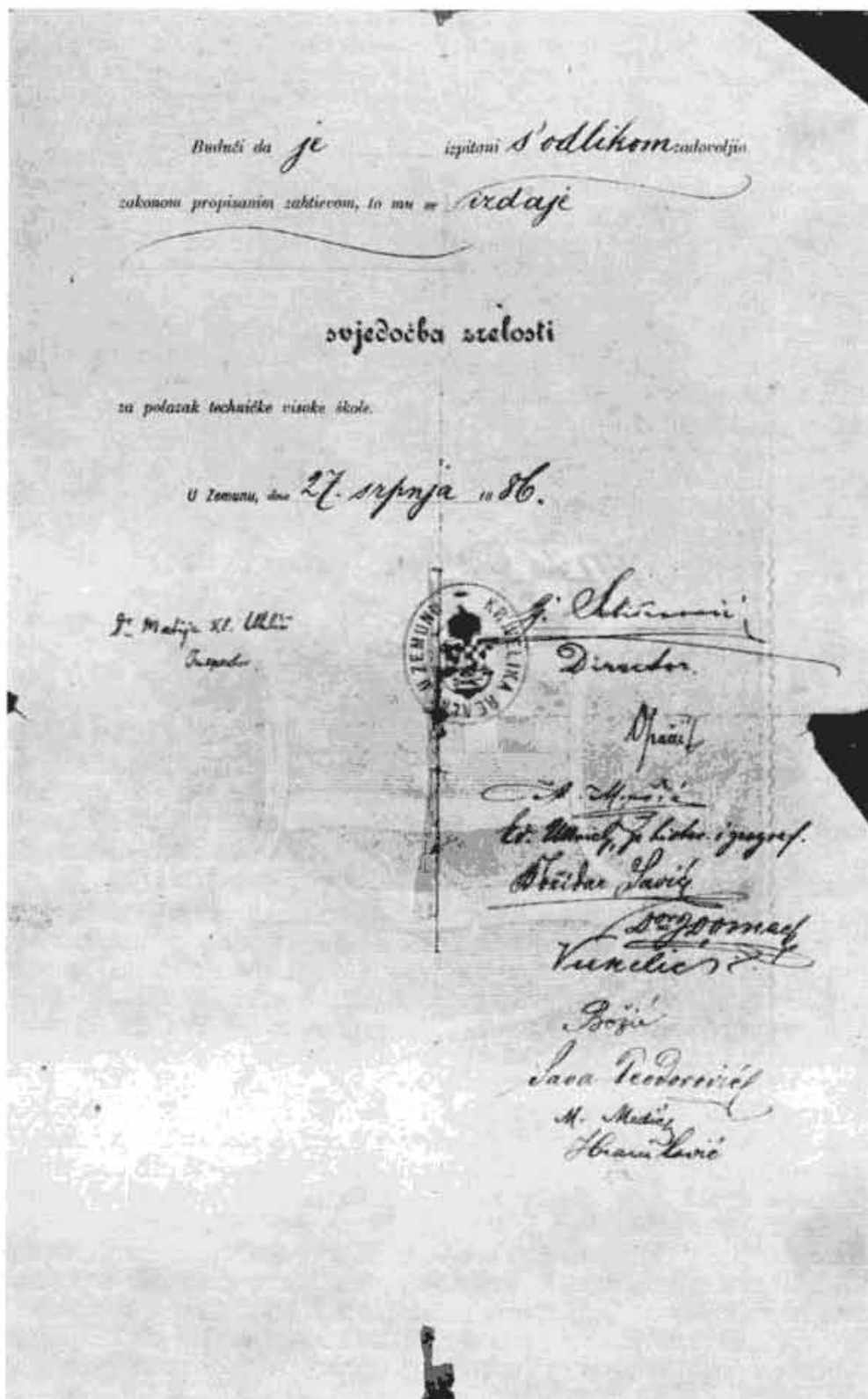
Земаљска влада преузела је одмах мере да што боље унапреди школство, а нарочито да изједначи прописе у свим школама. Тек 1888. године завршен је овај рад.

Осмог августа 1873. године издан је у Шенбруну царски манифест којим се регулишу права и дужности бивших граничара и решавају многа управна и финансијска питања. Из фонда који је тада основан, заузимањем тадашњег поглавара бивше границе генерала Фрање

◀
Сл. 4 — Насловна страна првог уџбеника из математике

Сл. 5 — Сведочанство испита зрелости из године 1886.

Сл. 6 — Друга страна сведочанства испита зрелости из године 1886.

Филиповића, саграђена је нова школска зграда за Велику реалку у самом градском парку, а 30. маја 1880. године, у присуству многих грађана, свечано је освећена.

Само се један професор усудио да на свечаности говори српским језиком, те Земунски недељни лист (*Semliner Wochenblatt*, 6. VI 1880) истиче, са извесним чуђењем али не и без симпатије, да је „само“ професор Ковачевић говорио на српском језику.

Тога дана примила је Реалка многе поздравне депеше од средњих школа (из Сплита, Вуковара, Госпића, Бјеловара, Осиека и Петриње). У месној штампи (*Semliner Wochenblatt* од 6. VI 1880) објављен је само поздрав српске учитељске школе из Г. Карловца: „У духу суделујемо свечаном освећењу школске зграде. Нека би ова школска установа ширила знање и на Балкану преко.“

Та зграда Велике реалке чини стари део данашње школске зграде. Имала је 29 већих и мањих просторија, а изградња је стајала 240.000 круна. Била је својина Земаљске владе. У њој је до 1906. године становао директор на првом спрату а „подворник“ у приземљу. Седам просторија беху разредне учионице, а једанаест разни кабинети. За хемију бехе одређено пет просторија, тако да је и професор хемије имао своју собу. Остали кабинети били су за геометрију, моделирање, гипсане моделе, физику, природопис и метеорологију. Зборница је била на првом спрату, где је и данас, а касније на другом спрату, где је сада дворана с позорницом. Уписивање се вршило последњих дана септембра, у директоровој канцеларији, а школска година је почињала првог или трећег октобра. Тек 1888. године помакнут је почетак школске године у септембар. Ученици су примани после положеног пријемног испита из наставног (хрватског) језика, веронауке, математике и немачког језика; немачки су морали толико знати да могу доста брзо да читају и пишу (и тако су у први разред улазили са знањем једног страног језика).

Уписнина је за сваког новог ученика износила 2 форинте и 10 новчића, а за књижницу сваки ученик је плаћао

1 форинту. Школарина је износила за ученике из бивше Границе 5, а за остале 12 форинти. Уписнина и школарина, биле су првих година веома неједнаке, не само у двама управним областима (Граница и грађанској Хрватској) него и у појединим школама у свакој тој области. Те неједнакости уређене су наредбама бр. 10540 од 25. октобра 1888. године и бр. 329 од 17. марта 1889. године. Али, и највиша школарина у хрватско-славонским средњим школама била је још увек мања од најмање у школама у осталом делу Аустро-Угарске.

И сада је ученик могао бити ослобођен плаћања школарине; 1889/90. школске године било је у земунској Реалци 47,67% ученика ослобођених тога плаћања.

Укупни трошкови за издржавање земунске Реалке износили су 21.720 форинти и 30 новчића (1889/90. школске године) — 19.747 форинти 90 новчића за личне а 1.972 форинте 40 новчића за материјалне издатке.

До 1888. године ученици су већином сами плаћали наставнике за необавезне предмете, а одлуком Земаљске владе бр. 7293 од 22. новембра 1888. године решено је да се сви наставници плаћају из земаљских средстава.

Дисциплинске казне су биле: затвор од 2—16 часова, батине, искључење. Одлуку о казни доносио је наставнички збор. Школске 1889/90. године кажњено је у земунској Реалци 11 ученика казном затвора и један ученик искључењем; ни један „шибом“. Искључењем је ученик кажњен због „посвемашње моралне искварености“, крађе, неоправданог изостајања од школе преко 8 дана, једном речи због општег немара, и „непоправљивости“. Затвором се кажњавало због непослушности, немара, јавног пушења, непристојног владања, неуредног похађања школе и цркве. Школска година завршавала се 25. јула, свечаним предавањем сведочанстава.

Испити зрелости били су прилично неуједначени по средњим школама грађанске Хрватске и бивше Војне границе. Да би се те разлике уклонило издан је посебан пропис (бр. 5137 од 11. маја 1888. године) за реалке, којим је потан-

Сл. 7 — Ученици са професорима из 1887/88. школске године

ко одређена испитна грађа из појединих научних предмета и утврђена правила о полагању.

У земунској Великој Реалци први пут се испит зрелости полагао 1882. године. Пријавили су се сви ученици VII разреда — Виктор Херцл, Људевит Ковач, Стјепан Мисутуновић, Јосип Шпилер и Иван Живковић. Два ученика су положила испит зрелости са одликом, тројица су проглашена зрелим а један је „репробован“ (упућен на поновно полагање после годину дана). Писмени испити почели су 12. јуна и били су прилично бројни: састав на хрватском језику (који је одавао изразиту тенденцију за буђењем националне свести. Заслуге Вука Стефановића Карацића и Људевита Гаја за књижевност хрватску и српску); превод са немачког на хрватски; састав на немачком језику; превод са хрватског

на немачки; превод са „францеског“ на немачки; три примера из математике; три примера из дескриптивне геометрије (задаци из последња два предмета били су на немачком језику закључно до 1884/85. школске године). Дакле, укупно од седам писмених радњи четири су посвећене немачком језику. Усмени испит одржан је тек 31. јула (а 1882/83. школске године чак 3. августа), под председништвом крајишког школског надзорника др Матије К. Урлиржа.

Мерило за оцењивање на испиту зрелости било је врло строго. Школске 1889/90. године приступило је испиту свих седам ученика седмог разреда, а само тројица су положили. Те школске године је у целој грађанској Хрватској и Славонији и бившој Војној граници, у свих 9 гимназија и 3 реалке, на испиту зрелости пало 14 ученика, а четворица

Сл. 8 — Буро Себишановић, директор Велике школе

међу њима су жртве земунске Реалке, — из тога се види да није било лако у тој Реалци положити испит зрелости, мада је она била периферна средња школа, види се како је и ту Земаљска влада притегла узде. Последњи баци Реалке матурирали су 1899. године. Директор Реалке, за све време њеног постојања био је Јован Радеј. Пензионисан је после 22 године директорске службе (актом бр. 2393 од 17. X 1880). Имао је за тај завод великих заслуга и био му је „прави отац“.

Њега је наследио професор Фрања Рихтер, који је ту дужност вршио као „равнатељски пословођа“ до 1. октобра 1882. године када је (актом бр. 9030 од 21. IX 1882) стари „пословођа“ Рихтер замењен младим и енергичним Буrom Себишановићем. Он је испрва постав-

љен за привременог равнатеља, а тек касније (актом бр. 2839 од 14. III 1884) дефинитивно именован за равнатеља. Међутим, већ после две године (27. септембра 1886) премештен је у Вараждин, вероватно због свог бучног темперамента (како др П. Марковић наводи у својим белешкама).⁹

Земаљска влада желела је да од земунске Велике реалке, која се налазила на граници према Београду, створи узоран завод (»Musteranstalt«) и слала је овамо одабране наставничке снаге. У томе је нарочити успех постигла када је премладог и темпераментног Себишановића заменила сталоженим и искућним Јованом Јованићем (како га др П. Марковић описује у својим белешкама), који је 28. IX 1886. примио дужност директора, а 10. IX 1888. именован за директора и остао на тој дужности до 30. IX 1906. године. Јованић је 20 година врло успешно управљао овим заводом и уживао поверење и симпатије не само наставничког збора и претпостављених, већ и целог земунског грађанства.

У крајевима бивше Границе и у пограничном рејону осећала се велика потреба за школованим трговцима. Деца имућних родитеља стицала су своје трговачко образовање у трговачким академијама Беча, Граца, Љубљане, а и у иностранству. Деца сиромашних родитеља нису могла похаћати те школе, стога је Магистрат града Земуну упутно, 3. августа 1883. године, Земаљској влади у Загребу молбу да уз Реалку отвори дворазредну трговачку школу. Влада је актом бр. 10545 од 15. октобра 1883. године донела одлуку да такву школу отвори у Земуну и у Загребу. Први разред отворен је 3. новембра 1883, други почетком 1884/85. школске године, а трећи и четврти тек касније, почетком 1891/92. односно почетком 1909/10. школске године. Наредбом Земаљске владе бр. 4081 од 19. фебруара 1911. године школа је добила име „Кр. трговачка академија спојена с кр. реалном гимназијом у Земуну“. Директор и професори Реалне гимназије предавали су истовремено и на Трговачкој школи односно академији. Само за трговачке предмете били су посебни наставници. У саставу са Реал-

ном гимназијом остала је Трговачка академија до 1924/25. школске године, када се одвојила и добила своју управу, само је остала у истој згради.

Упис и завршетак полугодишта и школске године били су у исто време кад и у Реалној гимназији. Верске дужности и гимнастику вршили су заједно ученици обе школе. Али, научна основа била је за Трговачку школу, односно академију, посебна, прописана наредбом Земаљске владе бр. 3356 од 26. септембра 1896. године.

РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА 1895—1918.

Од 1884/85. до 1889/90. школске године све средње школе, сем малих изузетака, смештене су у погодне, већином нове школске зграде. Све су оне јавни земаљски заводи и издржава их Земаљска влада, осим гимназије у Сремским Карловцима. Неки су градови, додуше, морали да дају годишњи допринос за издржавање реалки (Загреб, Осиек), а други су били обавезни да се брину о просторијама својих средњих школа (Вараждин, Бјеловар). У том раздобљу је Земаљска влада успела да сасвим изједначи средње школе у грађанској Хрватској и Славонији и у бившој Војној граници. Од почетка осамдесетих година почиње да опада број ученика у реалкама, а већ 1875. године, јављају се расправе о реалистичком и класицистичком смеру у средњим школама. Многи су више наклоњени гимназијама и замерaju реалкама да су сувише реалне. И у области Војне границе опада број ученика у реалкама, тако да се у Извештају о школству за 1875/76. школску годину констатује да је број средњих школа у Војној граници остао исти (7 јавних и 1 приватна с правом јавности у Сремским Карловцима), али да се број ученика у реалкама смањило за 15 тј. 1,7% у корист гимназија. Већ тада су, на иницијативу Земаљског школског савета (Landesschulrath), отпочели разговори о претварању доњих реалки у реалне гимназије у Војној граници.¹⁰ Велики напре-

Сл. 9 — Јован Јованић, директор Велике реалке, касније Реалне гимназије

дак техничких наука и промена социјалних и културних прилика и завођење опште војне обавезе у целој Европи, захтевали су да се у школству изврше реформе. У јавности, нарочито у дневној штампи, све чешће се јављају тужбе због несавремене поделе средњих школа на изразито хуманистички или изразито реалистички смер, поготово што су поједини крајеви били упућени само на ону школу коју су у својој средини имали, па се предлаже чак и то да се административним мерама спречи бројно напуштање реалки. Вршене су и анкете (1894. године), уз суделовање школских надзорника и високих функционера школства, о питању да ли треба и у ком правцу преуредити средње школе.

Те јавне расправе о важности реалног васпитања утицале су да се број бака у гимназијама донекле смањи. Коначно је усвојена реформа средњих школа и отворен нов тип: реална гимназија. Реалне гимназије биле су општеобразовног карактера и услед бифуркације у трећем разреду омогућено је ученицима да се сами опредељују у ком ће правцу наставити образовање. Земунска Велика реалка је, на основу царског решења од 19. септембра 1894. а наредбом Земаљске владе бр. 7554 од 7. јуна 1895, претворена у реалну гимназију са 8 разреда. Истом наредбом прописана је и нова научна основа.

По наставном плану за осморазредне реалне гимназије сви су ученици у прва два разреда заједно учили све предмете. Од III разреда ученици су бирали латински или француски језик за обавезан предмет; од V разреда, пак, могли су у место француског језика одабрати мађарски за обавезан, а они који су учили латински језик били су ослобођени описног мерства (дескриптивне геометрије).

Ученици који су учили модерне језике могли су се по завршеној матури уписати на техничке и сродне високе школе, а они који су учили латински језик, на световне факултете универзитета у Загребу или у иностранству. Ко је желео да студира неку историјско-филолошку групу морао је накнадно положити испит зрелости из грчког језика. Занимљиво је поменути да је у гимназијском одељењу, у шест виших разреда, латински језик заступљен био 31 часом недељно (у шестом и осмом сваког дана), док је у реалном одељењу у тим разредима француски језик имао укупно 21 час недељно.

Накнадни пријемни и поправни испити почињали су 1. септембра, а затим упис ученика; 8. септембра, после верског обреда, ученицима је саопштаван „дисциплински ред“ и распоред, и сиромашним ученицима су дељене књиге. Настава је почињала 9. септембра, а школска година завршавала се 30. или 31. јула, предавањем сведочанства и извештаја.

Школске 1899/1900. године није било испита зрелости, јер је VIII разред отворен тек следеће школске године.

Први испит зрелости у Реалној гимназији одржан је крајем 1900. школске године, и то: од 24. маја до 1. јуна писмени, а од 22. јуна усмени. Писмени испит полагао се из хрватског, немачког и латинског језика и из математике. Ученици реалног одељења полагали су испите из истих предмета, као и ученици гимназијског одељења, с том разликом што су полагали уместо латинског француски или мађарски језик и још из описног мерства. Свих 14 кандидата, први матуранти Реалне земунске гимназије, положили су испит зрелости.

Од 1908. године настале су извесне промене у уређењу школе. Читав низ „високих отписа“ донео је детаљне прописе о раду у школи (о почетку школске године, о повишењу прилога ученика за ученичку књижицу, о увођењу наставе хигијене, о школарини, о свечаностима и др.), тако да је сав живот и рад у школи до ситница обухваћен и тачно утврђен.

Занимљива су два отписа из тог периода. Један (бр. 14070 од 9. септембра 1901. године) даје упуство за „приступ женскиња к полагању испита зрелости“, а други (бр. 26080 од 26. октобра 1908. године) доноси одредбу о употреби ћирилице од стране наставника.

Од 1906/7. школске године јављају се у земунској Реалној гимназији паралелна одељења I разреда. Ускоро затим, 1910/11. школске године, уводи се прва мера за ограничење прилива ученика у школу: ученици из других школа примеће се само ако постоје оправдани породични разлози.

Маја 1911. године отворена је Бачка читаоница за ученике од V до VIII разреда Реалне гимназије и за баке Више трговачке академије. Набављени су готово сви хрватски и српски белетристички листови, а и неки на страним језицима. Из Бачке књижице пренесена су у Читаоницу дела која су највише тражена. Прва тачка правилника те Читаонице гласила је: „своје време проводи што корисније племенећи лепим мислима свој ум и срце и полагајући тиме

Сл. 10 — Насловна страна књиге у којој је штампано предавање земунског професора, одржано на прослави поводом четиристогодишњице Марулићеве „Јудите“

чврст темељ свом карактеру". А да би ученици, „као будући грађани што прије стекли осјећање личне одговорности, без којег није могуће замислити карактерна човјека“, професорски збор је управу над читаоницом поверио самим ученицима. Ученици су, потпуно слободно, тајним гласањем, бирали између себе управни одбор који је примао сву одговорност за поверене часописе и књиге.

Крајем другог полугодишта 1911/12. школске године приређено је у читаоници предавање о песмама младог песника Милана Ракића. Предавање су одржала два ученика VIII разреда (Никола Шуица и Бранислав Петковић), сваки засебно, а у дискусији после предавања учествовали су многи ученици и показали колико је интересовање за млађу песничку генерацију — с оне стране Саве. После тога одржано је посело коме су присуствовали и директор и професори.

У то време, кад се на поселу клицало Ракићевој поезији, и док су у Београду вршене припреме за балкански рат, угарско Министарство за одбрану одобрило је молбу Земаљске владе да се у земунској реалци отвори течај за учење пуцања из пушке. Течај је отворен за ученике VII и VIII разреда Реалне гимназије и III и IV разреда Трговачке академије. Инструктори за пуцање били су официри земунског гарнизона, а врховни надзор имао је сâм бригадни заповедник. Сврха је била да ученици поред гађања пушком стекну и „теоретску и практичну изобразбу... и у организацији оружане силе, а настојало се и око тога да ученици могу самостално заповедати одељењима“, што је у грађанству изазвало велико негодовање јер се сматрало као страшан милитаризам да младићи већ у VIII разреду уче пуцање. Течај се завршавао месеца јуна, свечаним пуцањем за награду, у присуству наставника, генерала и грађана (на пољани где је данас Аеродром).

Почетком XX века, због великог прилива ученика и у Реалну гимназију, и у Трговачку академију, приступило се дозифивању зграде. Дозифивање је започето 1913. године, због чега је настава завршена 31. маја, али због избијања

првог светског рата нови део зграде остао је недовршен.

У првом светском рату Земун се нашао у првој борбеној линији и претрпео је многе ратне невоље.

Стизала је наредба за наредбом. Оне најбоље илустрјују прилике које су тада настале. Наредбом бр. 20345 од 29. јула 1914. године одређено је да се школске зграде и сав школски инвентар има уступити у војне сврхе. Наредбом бр. 26555 од 13. октобра 1914. године одређена је латиница као званично (уредовно) писмо, а наредба бр. 26556 од истог датума укида читање и писање ћирилицом у средњим школама. Наставни језик се одад зове само хрватски; распуштају се сва бачка удружења; професори су размештени у друга места, а један део позван је у војску. Директор Милан Красовић пренео је школски архив у Сланкамен, а одатле у Вуковар, у тамошњу Реалну гимназију.

Зграда Реалне гимназије предана је војним властима. „У једном су се кату налазили интернирани држављани Србије, те домаћи таоци, а у другим катовима смештена је била момчад 68. пјешачке пуковније.“

Поновни и накнадни испити одржани су у јеврејској Пучкој школи.

Српска војска је 10. септембра 1914. заузела Земун и у њему се задржала четири дана. Са српском војском Земун су напустиле многе земунске породице, заједно са својом децом, и прешле у Србију. Неке од тих породица успеле су да се с децом, или сама деца без родитеља, пробију преко Албаније до мора, где су их савезнички бродови дочекивали и превозили у северну Африку, а одатле у Француску. У Француској су наши баџици наставили школовање.

Школску зграду поново је запосела војска, заједно са својим „треном“, (комором) тако да су у приземљу били смештени коњи. Године 1915. у згради је било 500 војника, и 150 коња, а почетком 1916. око 900 руских ратних заробљеника. Толики и тако разнородни станаари демолирали су зграду у великој мери (коњи су уништили подове и изгризли прозоре). Војска је зграду ко-

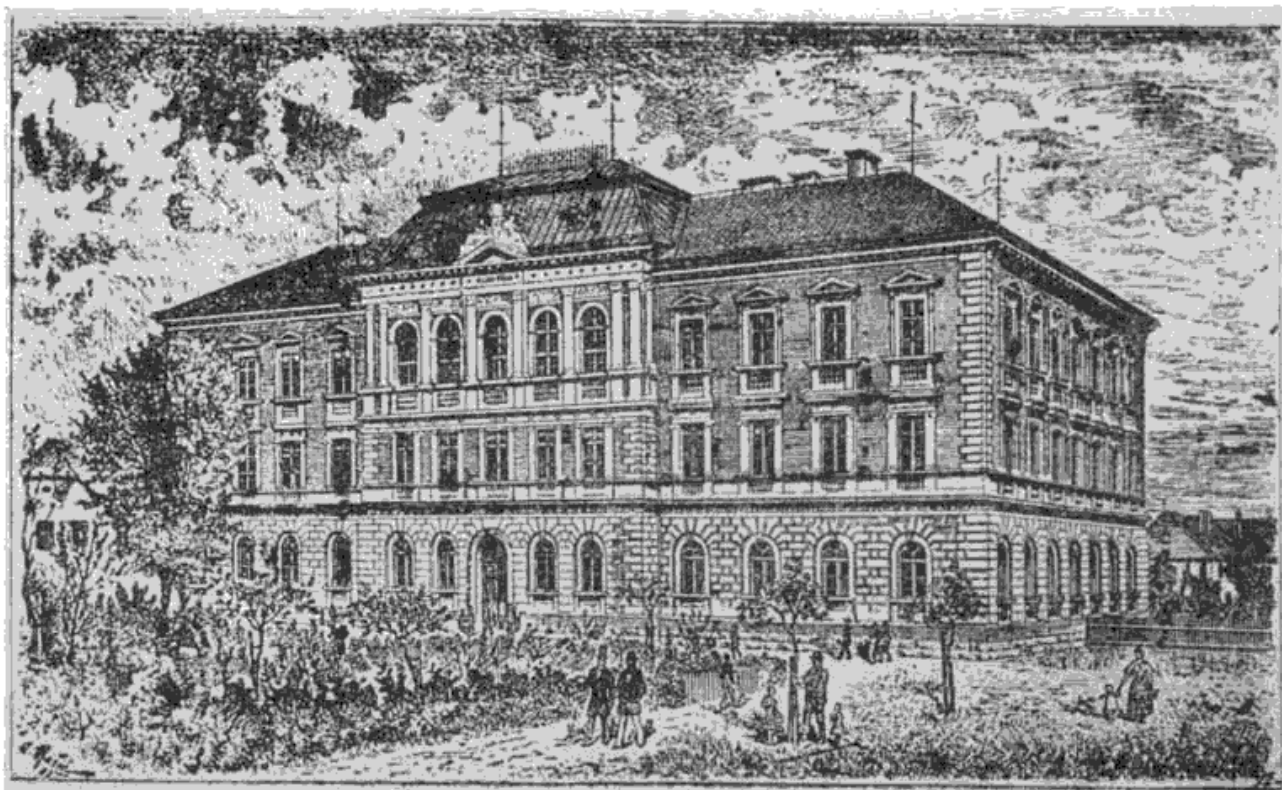

Сл. 11 — Професорски колегијум из 1900. године

начно напустила 15. маја 1916. године. Одмах су предузете оправке, али због несташице радне снаге и материјала зграда није на време довршена. Настава је почела тек 8. октобра. Рад у школи био је врло тежак због ратних прилика. Све је недостајало: и наставно особље, и огрев, и школски прибор. Испити зрелости одржавани су у ванредним роковима, када би се кандидати пријавили. Кандидати, војници, били су ослобођени писменог испита. Сви су већ били напустили 20—25 година живота.

Женска младеж је сада поново добила приступ у средњу школу. Наредба бр. 19163 од 25. јула 1917. године дозвољава да се отпочетка 1917/18. школске године и женска младеж, под истим условима, прима у ниже разреде Реалне гимназије, а наредба бр. 32735 од 28. новембра 1917. године донела је коначне прописе за упис ученица.

После Јована Јованића за директора је постављен, решењем од 28. октобра 1906. године Урош Поповић, дотадашњи директор Реалне гимназије у Митровици. Поповић је по струци био филолог и за време његова директорства велика је пажња обрађана на учење језика, нарочито латинског. Због тешких породичних прилика приморан је био да 30. априла 1913. изненада напусти тај положај, а актом бр. 18864 од 20. септембра 1913. стављен је у пензију. До постављења новог директора дужност је обављао професор Коста Карамата. Актом бр. 18781 од 19. септембра 1913. године саопштено је да је Милан Красовић, директор Реалне гимназије у Сењу, 4. септембра 1913. године премештен за директора Реалне гимназије у Земуну. Остао је на том положају до 1919. године.

Сл. 12 — Зграда Реалне гимназије (Раd проф. Машића)

МУШКА ГИМНАЗИЈА 1918—1941.

Земун је дочекао српску војску 5. новембра 1918. године, а 1. децембра 1918. проглашено је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.

Школске прилике у целој земљи биле су врло тешке због недостатка наставног особља и уџбеника, несрећности администрације, разноликости наставних програма и планова, оскудних финансијских средстава.

Убрзо је почела измена школских закона и прописа.

Дозвољено је оснивање Бачких литерарних друштава, заведени су нови празници, уведен је (1923. године) нижи течајни испит (мала матура), а 1925. издан је нов јединствени план и програм, који је постепено увођен од нижих ка вишим разредима и у VIII разреду заведен је тек 1929/30. школске године, и уједначени су школски прописи са важношћу

за све школе у Југославији. Заведена је и нова терминологија: испит зрелости добио је назив виши течајни испит, разредник је постао разредни старешина, а професорски збор је назван наставнички савет. Уведене су и Бачке књижице.

За време диктатуре после 1929. године издан је нови Закон о средњим школама. По члану 67. тога Закона укинута су сва тадашња школска друштва, а нова су могла да се оснивају само по одобрењу његових правила од стране Министарства просвете. У земунској Реалној гимназији поратне прилике биле су утолико теже што је Земун, као погранични град, па и његова школска зграда, нарочито страдао. Библиотека и некад богати кабинети страдали су током рата те су многа учила недостајала.

Прва школска година после уједињења била је најтежа и јако неуредна. На време је почела али, у току године, повремено и подуже, настава је преки-

дана због несташице угља и тешке епидемије „шпањолске инфлуенце“ која је косила међу недовољно исхрањеном омладином. И 1919/20. школска година поремећена је због несташице угља: божићни празници трајали су од 31. децембра 1919. до 14. априла 1920. године.

Испити зрелости обављани су у прво време после рата у неколико рокова: у јесењем, зимском, летњем, а и у изванредним приликама, кад год би се неколицина пријавила. Од јесени 1918. године и девојчице похађају школу као редовне ученице. Одељења су била мешовита, у учионици су девојчице и дечаци заједно седели, а чим би звоно огласило крај часа девојчице су напуштале учионицу и проводиле одмор у ходнику на првом спрату где је била и просторија за њихове капуте, тзв. девојачка соба; ако су временске прилике дозвољавале, оне су се за време великог одмора у парку шетале. Та подвојеност није строго одржавана и ускоро је савим укинута.

Тешкоћу је правио велики прилив ученика и ученица у Гимназију после рата. Да би се вршила селекција ученика, заведен је 1923. године нижи течајни испит (укинут 1927. године, 1929. поново заведен и до 1941. године редовно одржаван), а 1939. године и пријемни испит за упис у I разред.

Број ученика, и поред тих мера, стално је растао. Крајем 1918/19. школске године било је 392 ученика-ученица, а почетком 1924/25. школске године 752 ученика, од којих је било 180 девојчица. Зато је од женских одељења нижих разреда створена (указом од 7. децембра 1924. године) Женска реална гимназија као самостална установа. За директора нове Женске реалне гимназије постављен је Коста Теодоровић, професор Реалне гимназије у Вуковару. Ова нова установа смештена је у згради Грађанске школе у парку. Матична школа отада носи назив Државна мушка реална гимназија у Земуну. Женска реална гимназија није била дугог века. Укинута је одлуком Министра просвете С. н. бр. 18718 од 24. јуна 1932. године, а на основу финансијских закона за 1927/28. годину. После тога су се њена одељења

опет преселила у зграду Мушке реалне гимназије, која је за толики број ученика била претесна. 1933/34. школске године било је 1223 ученика распоређених у 28 одељења, која су, због малог броја учионица радила на смену, 14 одељења пре подне, а 14 по подне. И школарина је прописана тако да делује као средство за селекцију ученика. Школске 1931/32. године плаћана је према непосредном порезу оца и мајке и износила за I, II, III и IV разред 100 динара за оне који плаћају порез од 301 до 500 динара годишње; расла је прогресивно према разреду и висини плаћеног пореза; ако је једна породица школовала више деце плаћала је целу школарину за прво дете, а половину за осталу децу. Табела по којој се одређивала школарина више пута је мењана.

Школске 1938/39. године смањена је школарина за лица која плаћају мали порез, док је за имућније знатно повећана, тако да је достигала своту и од 1.000 динара. Није повећавана школарина ако родитељи плаћају испод 800 дин. пореза годишње. Због преоптерећености нека одељења нижих разреда одвојена су од Државне мушке реалне гимназије и 1937/38. школске године основана је Непотпуна мешовита реална гимназија која је постојала до 1941. године.

У овом периоду нормирани су прописи за ток школске године и за рад у школи. Школска година трајала је од 1. септембра до 31. августа. Рад у школи почињао је 24. августа седницом наставничког савета, а 16. септембра почињала је настава. Настава се завршавала за ученике IV и VIII разреда 15. маја, а за остале ученике 6. јуна. На Видовдан, 28. јуна, после школске свечаности, давана су сведочанства, а одличним ученицима и књиге које је даровало Министарство просвете.

Живот после првог светског рата био је толико измењен да су и школи наметнути нови облици рада. У свим областима друштвене активности јављала се друштва са специфичним наменама, па се осетила потреба да се и омладини омогући активирање према њеним склоностима и да се слободно време про-

води у позитивном раду и забави, те је основан читав низ бачких удружења.

У бившој бачкој читаоници, која је 1911. године основана и лепо напредовала до почетка рата кад су сва бачка удружења забрањена, већ се био развио самосталан бачки рад: читани су оригинални бачки написи, вођене дискусије о прочитаним најновијим делима из области лепе књижевности и науке, а учили су се и страни језици. Тај ратом прекинути рад настављен је 1919. године оснивањем Средњошколског просветног клуба. Клуб је подељен на пет секција: културно-просветну, музичку, шаховску, филателистичку и есперанто. У гимназијској згради стављена је клубу на располагање једна велика просторија, а распоредом је свакој секцији одређено време рада. Најактивнија била је културно-просветна секција. Секција је 1924/25. и 1925/26. школске године издавала свој лист „Бранково коло“ у коме су штампани добри оригинални бачки радови. Клуб је 1929. године за успомену на Бранка Радичевића, узео име Југословенски средњошколски просветни клуб „Бранко Радичевић“. Када је основан Савез југословенских средњошколских удружења, клуб је постао његов члан и отада сарађивао са месним одбором за Београд и Панчево. Клубска књижница је сваке године попуњавана куповином или поклонима. Литерарни састанци су се одржавали већином недељом, а том приликом су и узимане и враћане књиге из књижнице. У 1938/39. школској години Клуб није радио јер му је правилник тек крајем те школске године одобрен.

Песму и музику неговали су ученици готово од самог почетка ове школе. Испрва само црквену у хорovima, али набрзо и световну хорску музику. После првог светског рата постојао је певачки хор „Јавор“ и тамбурашки збор „Јека“; школске 1922/23. године основана је и бачка филхармонија. У време кад је ова основана, Министарство просвете није било у могућности да постави наставника музике. Ученици-оснивачи одвајали су динар по динар од свог џепарца и куповали инструменте и ноте и плаћали наставника. Већ 1930. године

бројала је бачка филхармонија 40 чланова свирача а и приређивала самосталне концерте. Исте године основан је и квинтет бачке филхармоније, који је одржавао посебне часове свирања посвећене Хајдну, Моцарту, Бетовену. Забава друштва „Дом и школа“ била је увек нека врста испита годишњег рада филхармоније, а 5. маја 1931. године преносила је београдска радио-станица програм који је изводила ова филхармонија под дириговањем Владимира Плештића, наставника музике.

Спорт и телесно васпитање било је заступљено ногометним клубом „Витез“, који се такмичио са другим сличним удружењима у граду, затим друштвом „Подмладак Сокола“, који је основан 1927. године.

Вежа између школе и родитељског дома сматрана је и одржавана као неопходан фактор у васпитању омладине, и кад год би који ученик направио каква изгред, школске власти су се обраћале родитељима и тражиле да они својим ауторитетом упливишу на изгредника. Такви апели родитељима вршени су само у изузетним, тежим случајевима. Касније су уведене писмене опомене којима су родитељи (преко поште или служитеља) обавештавани о успеху и владању своје деце. Како су ученици, у време када су слате опомене, на сваком ћошку сачекивали поштару или служитеља, то су заведене бачке књижице. Међутим, и ту је било злоупотреба а такав начин сарадње није био ни довољан.

Већ 1907/8. школске године школска управа у извештају каже: „Будући да се школа и дом имају међусобно подупирати, то се особито родитељи који станују изван града Земунa, упозоравају на то, да своје синове даду у стан онаквим станодавцима, који ће настојати да ученик редовно полази школу, да се изван школе пристојно влада и да тачно врши своје ученичке дужности. Опazi ли пак школа да је стан опасан по морални одгој и знанствени напредак ученика, тада ће захтијевати равнатељство од родитеља, да сина смјесте у други. Не учине ли то родитељи ни послуже поновне опомене, искључит ће

им се син из школе.“ И школска управа је у току школске године редовно позивала родитеље односно старатеље да би се обавештавали о успеху и владању своје деце односно штићеника.

Прва скупштина родитеља и наставника земунске Гимназије одржана је 6. фебруара 1927. године и тада је организована заједница „Дом и школа“, у сврху сарадње родитеља и наставника ради што успешнијег моралног, интелектуалног и физичког васпитања школске омладине. Већ 1928/29. школске године Заједница је бројала 510 чланова, а њена имовина 1930. године износила је 80.000 динара. Образован је одбор са председником, потпредседником, секретаром и благајником. Чланови одбора поделили су се на васпитну, економску, забавну и здравствену секцију. Одређен је час за пријем родитеља, међу ученицима уведена штедња као васпитни фактор и одлучено је да се на прослави св. Саве награђује ученик који најбоље изради један темат.

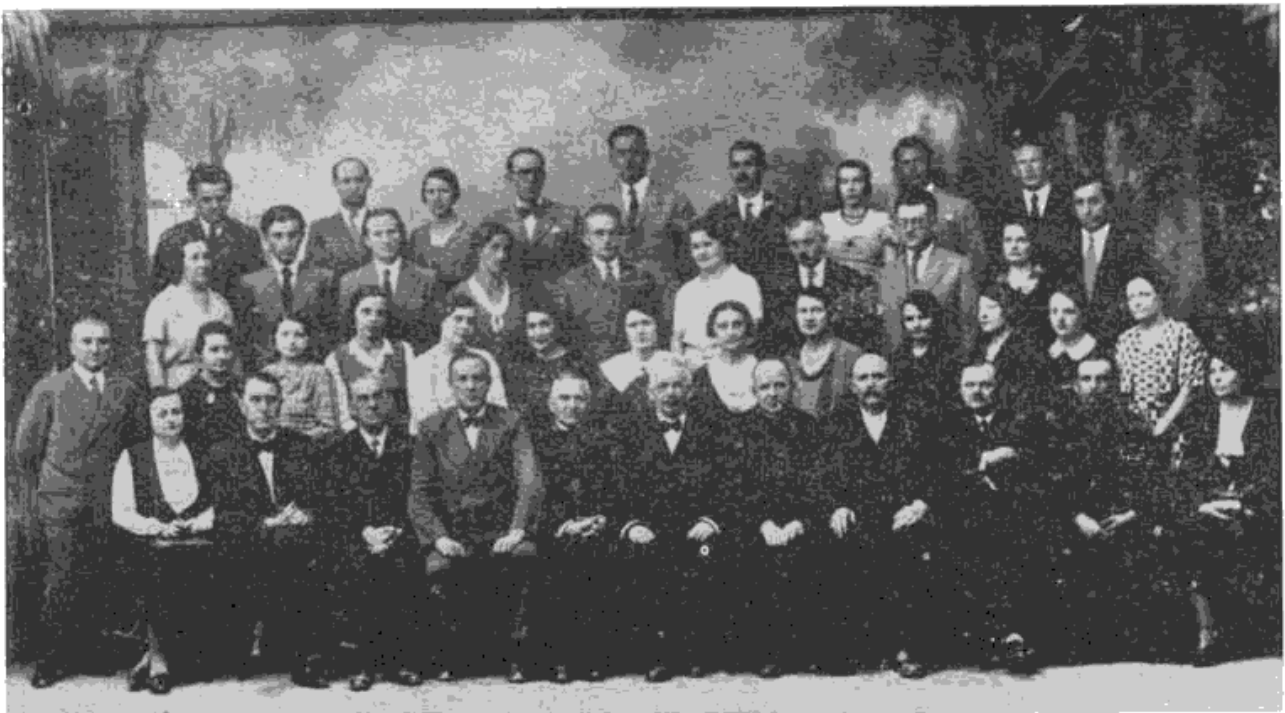
Заједница је давала и новчану помоћ ученицима и школи: Бачком лите-

рарном удружењу за набавку књига, Подмлатку Црвеног крста за набавку оруђа за књиговезачки течај, сиромашним ђацима за летовање, а 1932/33. школске године омогућила је потпуно преуређење физикалног кабинета, тако да је земунска Гимназија имала у оно време најбоље снабдевен физикални кабинет.

У 1926/27. школској години Гимназија је добила свој биоскоп који представља јако педагошко-научно оруђе. Биоскоп „Просвета“, како је назван, давао је сваке суботе представе за ученике свих средњих школа у Земуну. Почетком 1933. године набављена је тон-апаратура, и приказани су искључиво тон-филмови. Од почетка 1932/33. до краја 1933/34. школске године приказано је укупно 200 филмова које је гледало 70.400 ученика.

Од 4. јануара 1919. године директор земунске Гимназије био је Бранко Живковић и на том положају пензионисан је 23. фебруара 1935. године.¹¹ Живковића је на директорском положају наследио Коста Дошен, који је на тој

Сл. 13 — Професорски збор 1934. године

дужности остао до другог светског рата.¹²

Првог априла 1934. године спојена је општина града Земун са предстоичком Општином, и тиме је земунска Гимназија дошла у ред престоничких средњих школа.

Други светски рат затекао је у јеку рада Мушку реалну гимназију и Непотпуну реалну гимназију која је у истој згради радила. После 23 године Земун је поново постао „погранични град“. На позив Јосипа Тајбла, повереника загребачког Министарства за богоштовље и наставу за све школе у Земуну, наставници су се последњи пут сакупили у једној учионици и, седећи у клупама, чекали саопштење. То је био мучан скуп. Једнима је саопштено да могу остати, јер су рођени на територији новообразоване Независне Државе Хрватске, али, многи између њих ипак су прешли преко Саве, а другима је саопштено да су „сувишни“ тј. отпуштени, и ови су отишли у Србију.

Земљом су завладали Немци са својим Вермахтом, СС трупама и Гестапоом. У школску зграду одмах се уселила војска, али наредне године (у јануару 1942. године) Немци су одобрили рад школама у Независној Хрватској и зграду уступили школској управи. Школа је наставила рад под управом и по директивама Министарства богоштовља и наставе у Загребу, и под том управом остала је до ослобођења 28. октобра 1944. године.

ЗАДРУГА ЗА ПОМАГАЊЕ УЧЕНИКА

Интересовање земунског грађанства за Реалку било је од самог почетка врло живо. Ако је било потребно да се школа прошири, грађани су подносили предлоге и молбе властима; ако је требало да се попуне кабинети, књижнице и збирке, грађани су их попуњавали својим даровима, и сваке године је школски извештај саопштавао имена дародаваца без обзира на народност, веру, сталеж и узраст; готово ни један имућнији грађанин није умро а да

није оставио легат школи. Легати нису били мали, кретали су се од 50—200 форинти.

Грађанство је било нарочито широке руке приликом освећења нове зграде. Александар Машић, професор цртања, искористио је свечани тренутак и изложио просторучне цртеже ученика „на углед штованоме грађанству града Земун“, те је том приликом скупио 288,50 форинти и следећих дана та сума је износила 500 форинти. Тиме се поставио темељ задрузи за потпомагање сиромашних и вредних ученика. Грађанство је било вољно да пружа помоћ и редовно је извештавано на шта се средства троше. Крајем школске године Земунски недељни лист (Semliner Wochenblatt) доносио је у посебној рубрици „Oberrealschule“, извештај о класификацији ученика, о броју ученика и професора, о износу дотације за учила, о томе на шта је утрошен новац од примарине и школарине, и о стању Задруге.

Већ 1875/76. школске године постојали су у Реалци и неки легати (Stiftungen) из чијих су средстава куповане књиге за сиромашне ученике.

Новембра 1879. године наставнички збор је решио да замоли Генералну команду у Загребу за дозволу да се у земунској Великој реалци оснује друштво за помагање сиромашних ученика. Из Загреба је добијено одобрење и затражена су правила друштва. Друштво је основано под именом Задруга (касније: Друштво, па Фонд) за потпомагање (касније: помагање) сиромашних и вредних ученика, 30. маја 1880. године, на дан када је освећена нова школска зграда и професор Машић приредио прву изложбу ученичких цртежа. Земалска влада је 27. јула 1881. године одобрила правила Задруге, а 31. јула 1881. обављен је избор првог Одбора који је управљао задругом до 26. фебруара 1882. године, када је одржана прва скупштина и обновљен избор Одбора.

Чланови су били: прави (у првој години 46), који су уплаћивали годишње по две форинте (а од 1922/23. школске

године по 10 динара); утемељитељи (у првој години 38), који су уплаћивали одједном, унапред, најмање по 20 форинти (а од 1922/23. школске године по 200 динара); постојали су и приложници, касније добротвори, који су даривали веће суме (а од 1922/23. школске године уплаћивали одједном 1.000 динара).

Главна скупштина је сваке године бирала нов Одбор. Настојало се да се за одборнике бирају грађани разних занимања: један лекар (др Сава Недељковић), један педагог (професор Сава Теодоровић), један виђенији имућни грађанин (Александар Штрајхер), била су четири ревизора, три банковна стручњака и један професор математике. Од 1888. године председник Задруге био је директор Реалке.

Приходи задруге састојали су се од прилога утемељитеља, правих чланова и од прилога добротвора. Добротвора је било много: имућни чланови трговачког и других staleжа из Земунa остављали су легате (Бенко, Стеван П. Марковић, др Коста Радојчић, Фахри, Соненфелд и др.), а било их је и изван Земунa (патријарх Георгије Бранковић, хрватски гроф Ладислав Пејчевић и др.); затим надлештва и установе: град Земун, „Слободна политичка општина“ Бежанија, Петроварадинска општина, Грчко школско братство у Земуну, Земунска штедионица; овде је улазио и чист приход разних ђачких приредби, јавних предавања и др. Грађани су се просто такмичили у дарожљивости. Председник Одбора др Ј. Миланковић дао је обавезу да ће сиромашне ученике лечити без награде, а апотекар Фрања Бенко писмено се обавезао да ће бесплатно давати лекове болесним ученицима. Христина Лаушевић поклонила је Задрузи, за Божић, два пара женских ципела, јер „овај завод похађају многе ученице, које своје више образовање духовно у њему траже“. Број дароваца растао је сваке године. Како је коме дорастао син за средњу школу, одмах је постао „подупрљитељ“ Задруге (браћа Јеловац, Јосип Кулунџић, др Гига Авакумовић), било новцем, било да

је целе године издржавао по једног или два ученика.

Задруга није издржавала ученике, већ их је помагала школским књигама и „иним“ школским прибором. Неким сиромашним ученицима куповала је одело, обућу и шешир, а другима плаћала школарину. Сваке године разделила 800—900 књига.

Од првог светског рата Задруга помаже само књигама, а од другог светског рата не постоји више.

Скоро у свим средњим школама грађанске Хрватске и Славоније и бивше Војне границе постојале су такве задруге — друштва за помагање сиромашних ученика. А сем тих друштава постојале су и разне закладе за помагање сиромашних ученика (Крајишка имовна, узгојна и образовна заклада, Заклада имовне општине петроварадинске, Народних фондова, II банске имовне општине, Матице српске, и др.). Имовина свих друштава за помагање сиромашних ученика у Хрватској и Славонији 1889/90. школске године износила је 61.530 форинти и 17 новчића, а главница заклада 62.585 форинти и 80 новчића. Исте године у целој грађанској Хрватској и Славонији и бившој Војној граници издано је ученицима средњих школа 44.782 форинти и 73 новчића на име потпоре и стипендија.

У средњим школама бивше Војне границе ученици су примали стипендије од Крајишке узгојне и образовне закладе; ова установа давала је стипендије и ван граница Војне границе ако је ученик пореклом био из Војне границе. То су биле Grenzstipendien.

Постојале су и разне локалне закладе, приватни легати. У земунској Реалци биле су: заклада Лазара Урошевића (Земунцима познатог Грба-Лазе), из које се делила новчана помоћ ученицима „без разлике на веру“ заклада Марка Николића (чији се истоимени предак као градски судија у јеку германизације упорно потписивао ћирилицом иако је добро знао немачки); заклада Јохана Манга и др Борба Пантелића.

У 1881. години било је 7 стипендиста, али број је растао из године у годину, тако да их је 1910/11. школске године

било тридесет и два. Стипендије су износиле од 10 круна навише. Највише их је било између 200 и 400 круна, а највећа, коју је новосадска православна општина давала из закладе Луке Миланковића и његове сестре Марије Петровић, износила је 800 круна.

УЧЕНИЦИ

Значај земунске Реалке био је велики не само за Земун већ и за околину. Види се то већ и по томе што је број уписаних ученика из околине, са врло ретким изузецима, био увек већи него број Земунца.

За првих двадесет и пет година њеног постојања похађала су Реалку већином деца трговаца и занатлија, а одмах затим деца чиновника. После укидања Контумаца (1843, коначно 1872. године), и сељачка деца похађају Реалку, у почетку у малом броју, али временом њихов број расте, а крајем XIX и почетком XX века осетно се повећао, мада је редослед бројног сразмера остао увек исти: деца трговаца и занатлија, па чиновника, па сељака.

Аустро-Угарска је све своје народе сматрала само поданицима и избегавала да саопштава табеле по народностима, већ само по вероисповести и завичајности. Из тих података може се закључити о променама које су настале у флукутацији народности. Упадљиво је како од 1871—1873. године, после укидања Војне границе, опада број римокатолика.

По завичајности било је у земунској реалци, односно Реалној гимназији, поред ученика родом из Војне границе тј. Срема и из Хрватске и Угарске, увек по неколико из иностранства, од којих петнаест из Србије.

По вероисповести римокатолици су били у већини до 1869/70. школске године, а отада, са ретким изузецима, православни имају превагу. Међутим, ако се рачуна процентуално, према броју становника, средњу школу у Земуну (а и у целој Хрватској и Славонији и Војној граници) посећивали су највише припадници израелске вероисповести.

При избору језика у реалним одељењима ученици су се у знатно већем броју опредељивали за француски него мађарски језик; процентуално према броју ученика у реалним разредима, мађарски је учио 1,5—2,3%.

Пренатрпаност школа настаје тек почетком XX века; школске 1889/90. године у Великој реалци у Земуну још је на један разред долазило 24 ученика, а на 11 ученика 1 наставник.

Здравље ученика, према школским извештајима, било је релативно добро. Једно обољење стално се јављало и кроз дуги низ година задавало бригу и школским властима и градском физикату. То је била трахома. Сваке године било је час више, час мање случајева те опаке болести, и градски физик је оболеле ученике бесплатно лечио. Релативно честа и бројна су обољења плућа, и већи број ученика умро је од „плућног катара“. Земун се борио са још једном opakом болешћу, — колером — од које је и раније страдао па је разумљива опрезност која је предузимана. У земунској Реалци је у више махова због колере обустављен рад (1892. године на четрнаест дана, 1910/11. школске године на осам дана) а 1913/14. школске године доцепљени су против црних богиња сви ученици оба завода „због појаве колере и црних богиња у самом граду и околини“.

Телесно васпитање било је дуго најзапостављенија дисциплина. Додуше, већ Ratio educationis донео је прописе како треба чувати здравље ученика и препоручивао разне игре, трчање и дизање тешких терета, али је забрањивао као штетне по здравље купање у рекама, клизање и санкање. Директор Радеј покушао је већ 1860. године да ученицима омогући купање у реци, а 1884/85. школске године управа Реалке изражава захвалност заповедништву војне постаје што је дозволило ученицима купање и обуку пливања у војном купалишту, уз врло малу цену.

Већ од 1883/84. школске године у Загребу је гимнастика обавезан предмет, иако су баџи плаћали „принесак“ (прилог) од 2 форинте годишње. Школске 1890/91. године Земаљска влада је одлу-

чила да гимнастика буде бесплатна. Али, то је важило само за Загреб и оне средње школе где је било услова за обављање гимнастике.

У Земуну није било тих услова и гимнастика је необавезан, иако бесплатан предмет. Вежбала се шведска гимнастика, разне игре, мачевање. Пошто није било „гомбаоне“, то се гимнастика радила у септембру, октобру и новембру, па у марту, априлу, мају и јуну, јер тада се могло користити школско двориште и празни простори у парку. Од 1899/90. школске године, захваљујући учитељу више „пучке“ школе, Борбу Гавриловићу, који је много допринео буђењу разумевања и љубави за спорт, у Земуну се ученици поред шведске гимнастике, баве и мачевањем, зими клизањем, лети купањем и веслањем. Приређивани су излети чамцима, — групе од по 8—14 ученика у 4—6 чамаца, спуштале су се низ Дунав до Саве; једном су 24 ученика направила излет чамцима до Старих Бановаца, па су том приликом морали и да вуку чамце уз воду. Тада је било у оба завода (у Реалној гимназији и у Трговачкој школи) 192 веслача. Као нарочиту појаву школски извештај истиче да је била и „неколицина“ ученика који умеју да возе бицикл, и више њих који стално играју тенис.

Да би се гимнастика што више популарисала, приређивани су јавни испити из гимнастике у присуству родитеља и наставника. Просте вежбе рађене су уз музику тамбура; дириговао је професор Иван Тропш, а хоровања Славко Јанковић је за ту прилику саставио посебну композицију. Али, поред свег настојања Борба Гавриловића, одзив је био слаб што се види из његових извештаја. Он се тужи на „толика бледа лица, упале очи и мутни поглед, погрбљена леђа толиких младића“. Незадовољан је што се вежба у прашњавом нехигијенском дворишту те, кад год је могуће, изводи ученике на војничко вежбалиште (Eserplatz, који је био на простору између Караборћеве улице и железничке пруге).

Владином наредбом бр. 20670 од 31. августа 1908. године, гимнастика је ко-

начно уведена у све средње школе, као обавезан предмет, сем за оне ученике који лекарским уверењем докажу да су неспособни за ту дисциплину. Од 332 ученика, колико их је било те године, 28 је ослобођено због разних телесних недостатака. Још није било гимнастичке дворане у згради, и због тога се гимнастика обављала само у месецима кад временске прилике дозвољавају. Вежбало се по одељењима и то на пречи, коњу, карикама, лествама, три врсте прескакивача, и слободне вежбе са штаповима. Има већ добрих гимнастичара и наставник настоји да развије такмичење међу ученицима. У то време „Соко“ је већ био освојио млађе духове и, за цело политички су разлози диктовали доношење два расписа: првим бр. 997 од 18. септембра 1909. године укинута је наредба бр. 2655 од 12. децембра 1906. којом је ученицима било дозвољено вежбање у соколским друштвима; али убрзо је другим расписом, бр. 24626 од 24. фебруара 1910. године, стављен ван снаге први распис и опет уведена ранија одредба којом је било дозвољено вежбање у соколским друштвима. Овим није био завршен двобој са Соколом. Расписом бр. 17083 од 5. августа 1912. године поново је забрањено вежбање у соколским друштвима а расписом бр. 809 од 8. фебруара 1914. поново се дозвољава „уз нека ограничења“.

После првог светског рата гимнастици је обрађена велика пажња, а ученицима је дозвољено вежбање у соколском друштву, те „је земунски завод био на гласу својим гимнастичким продукцијама“.

НАЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ШКОЛЕ

Кроз свих 60 година туђинске власти вођена је истрајна борба за народна права и упорно брањен сваки успех. Борба се водила за народни језик, за уџбенике на народном језику, за наставно особље наше народности, за право обављања верских дужности, за национално уједињење.

Земунска Реалка није била само установа у којој је младеж стицала знање потребно за живот, већ и средиште културног живота, те су стога наставници, а у ученици, у свакој званичној прилици позивани да репрезентују, — ишло се на подворење, дочекивало, славило, испраћало. Дешавало се да су побуде за одавање почести биле у супротним осећањима. Долазило је и до неспоразума, јер једни се нису слагали са жељама других. Друштвени живот у овим крајевима Аустро-Угарске кретао се заправо по двоструком колосеку, у два супротна правца.

У школи су прослављани дани књижевника и просветитеља.

У Земуну је била најстарија традиција прослављања св. Саве. Али, св. Сава се није прослављао у гимназији, већ је у граду приређивана светосавска беседа за ученике свих школа. Поводом те беседе дошло је 1879. године до великог узбуђења у грађанству. (Земунски прота Јефта Ивановић, са службом у Земуну 1812/1832. године, иначе познати књижевник, завео је 1812. године прославу св. Саве као школски празник и основао је школски фонд.)

Тада су ученици Реалке посетили светосавску беседу због чега их је школа казнила. Родитељи кажњених ученика, повређени у свом религиозном и националном осећању, жалили су се градоначелнику и тврдили да су њихова деца кажњена зато што су посетили светосавску беседу, док ученици који су били на поселу (Kränzchen) приређеном за баке од Humanitas-Verein-a, нису кажњени. Градоначелник је писмено затражио од школе обавештење о том случају, узгред напомињући како ученици грчкоисточне вере о великим празницима добивају школска задужења која их спречавају да иду у цркву. Директор Радеј је, 8. марта 1879. одговорио градоначелнику: „Ученици су“ вели, „кажњени по § 26 дисциплинског правилника који важи за Војну границу“. „Посећивање јавних бацова забрањено је; посећивање позоришта и концерата дозвољено је у пратњи родитеља или њихових заменика пошто су

ученици претходно добили одобрење разредника“. „Према томе дакле“, — вели Радеј, — „посећивање позоришта, концерта или светосавске беседе зависи од дотичног разредника“. На наставничкој конференцији, која је одржана у вези са овим, протоколарно је утврђено да су ученици посетили Kränzchen са одобрењем, а беседу без одобрења и да су кажњени због прекршаја дисциплинских правила а не због посете беседи. Уједно Радеј уверава градоначелника да је искључено да су разредници при том били руковођени религиозном и националном мржњом, већ, напротив, високом свешћу „да им је дужност да васпитавају морално употребљиве и верне грађане који поштују закон“.¹³

У Аустрији су уџбеници систематски издавани тек од осамдесетих година (1772—1775) XVIII века, и то на немачком језику, у Бечу. У XIX веку ти уџбеници су били у употреби и у Војној граници. На хрватском језику није било довољно уџбеника ни у грађанској Хрватској, па је за штампани табак превода плаћано 20 форинти. За оригинално дело плаћало се и више, само да би се професори заинтересовали да пишу уџбенике. У Извештају о школству у Војној граници за 1875. годину наводи се да су те године одобрени неки уџбеници на хрватском језику за ниже разреде средњих школа. Земљопис од Петра Матковића, као и Природопис животиња и Билинство од Алојза Покорног, који је „похрватио“ Живко Вукасовић 1871. године. Тек од 1890. постоје за готово све предмете уџбеници на хрватском језику. Године 1883. у земунску Реалку званично је уведен народни језик, а дотле је хрватски језик био један од предмета, и баш на том језику и његовом програму види се како постепено преовлађује народни дух. Школске 1881/82. године проучава се већ и народна поезија (нарочито јуначке песме) Југословена. Бројни однос између писмених задатака из немачког и оних из хрватског језика стално се мења у корист народног језика. Упоредо с тим повећава се и број тема из српско-

хрватске народне књижевности, а све су чешће теме из српске уметничке књижевности. У школском извештају за 1883/84. школску годину саопштава се да ће се на пријемном испиту полагати (пored осталих предмета) „из хрватског или српског језика“, док се дотле помињао само хрватски језик. У Извештају за 1884/85. школску годину штампан је научни прилог професора Милоша Божића, и „на нарочиту жељу пишчеву остављен му је његов правопис“, а то је правопис тадашњег нашег живог језика. Школски извештај за 1881/82. школску годину штампан је на хрватском језику, али програм предмета и на немачком, а већ наредне године штампан је само на хрватском језику. До 1886. године научна основа (наставни план) предвиђа за хрватски језик 19, а за немачки 27 часова недељно, а од 1886. године прописано је за хрватски језик 23, а за немачки 20 часова недељно.

Веза земунских просветних радника са Београдом била је вазда врло жива. Почевши од немирног Јоакима Вујића (коме је 1807. године у Земуну било суђено што је два царскокраљевска поданика прокријумчарио у Србију), па све до 1914. увек се користила свака прилика да се пређе у Београд и манифестује солидарност. Изасланици наставничког збора су 26. новембра 1882. године присуствовали сахрани Буре Даничића; „26. јануара 1886. г. испратио је професорски збор са младежи пјесника и књижевника Јована Суботића“; 12. октобра 1897. године наставнички збор је присуствовао преносу посмртних остатака Вука Стефановића Караџића из Беча у Београд. Када је само 10 ученика правило излет на Авалу, пратило их је три наставника, јер су двојица желели да виде Србију. Многи Србијанци похађали су земунску Реалку, односно Реалну гимназију. Љубомир Крсмановић из Београда је 1903. године приложио 94,80 круна Задрузи за помагање сиромашних ученика.

Све што се у школи предузимало, а није било прописано наставним планом имало је национално обележје. На поседу се обрађује поезија младог Милана

Ракића, на излете се „ишло у Београд“, „сврћало у Београд“, „прошло поред Београда“.

Анексија Босне и Херцеговине и велеиздајнички процес у Загребу распламтели су антихабсбуршко расположење средњошколске омладине у Аустро-Угарској монархији, па и ученика Гимназије и Трговачке академије у Земуну. Године 1910. већина ученика виших разреда тих школа образовало је тајно удружење под именом „Весна“, чији је задатак био учвршћивање братства и јединства Срба и Хрвата, културно уздизање чланства, рад на просвећивању радника и сељака, (што се најчешће спроводило унутар српског и хрватског „Сокола“). Ваншколска напредна омладина развијала је своју националну делатност преко организације српског и хрватског „Сокола“, на челу којих су се налазили професори Борђе Гавриловић, који је 1941. године измасакриран од стране усташа, и Јоза Бабић, велики поборник јединства Срба и Хрвата.

Због небудности неких чланова удружења „Весна“, школске власти су откриле постојање удружења, те су његови руководиоци дисциплински кажњени а удружење забрањено и члановима скренута пажња да ће кривично одговарати ако наставе своју дотадашњу делатност. Чланови руководства су се ипак потом ускоро састали и решили да удружење настави свој рад, само под именом: Клуб Срба и Хрвата. Сви чланови „Весне“ сагласили су се са том одлуком, тако да је удружење наставило своју делатност све до избијања првог светског рата, јула 1914. У Клуб су били учлањени сви напредни вишешколци Гимназије и ученици Трговачке академије. Ни школске власти, ни полиција нису више успели да открију постојање удружења, чији су се чланови састајали једанпут недељно, у својим становима, мењајући чешће место састанка.

По избијању првог светског рата Војна полиција у Земуну извршила је низ преметачина по становима ученика, али нигде није успела да пронађе компромитујући материјал, пошто је исти

био благовремено уништен. Ипак је извршила неколико хапшења.

Више чланова удружења узело је активно учешће у балканском и првом светском рату, у редовима српске војске, као: Сима Дурман, који је погинуо код Криволака; Бошко Бакаловић, који је у Скопљу подлегао ранама задобијеним на српско-аустријском фронту; Никола Милеуснић, тешко је рањен на фронту у Добруци и по повратку кући умро; Богдан Смиљанић, који је на Солунском фронту изгубио око.

Активност омладине нарочито се осетила после анексије Босне и Херцеговине. Штрајк средњошколске омладине у знак солидарности са босанском омладином због рањавања у Сарајеву средњошколца Салиха Шахинагића, још је више појачао сарадњу народне српско-хрватске средњошколске омладине.

Многобројни инциденти с представницима аустро-мађарске државне власти, нарочито официрима, на разним средњошколским забавама, које, у ствари, беху манифестације братства и јединства, биле су предзнак национално-револуционарног расположења пред први светски рат.

У том расположењу дочекана је 1914. година — рат.

Када је српска војска у јесен 1914. године напустила Земун, с њом је прешло у Србију око 6.000 Срба из Земуна и југоисточног Срема и међу њима врло велики број средњошколаца. Највећи број ових ђака ступио је у Србији на добровољни рад по болницама и војним станицама, а многи су отишли у војску, чак и шеснаестогодишњи Милорад Бошњакловић, који је ступио у одред војводе Вука и у њему остао.

После окупације Србије повлачили су се земунски средњошколци кроз Албанију и делили судбину српске војске. Међу њима су се налазили: Стеван и Т. Живковић, Бошко Петровић, браћа Шуице (Никола, Борбе, Сава и Стеван), Коста Крнајски, Огњен Черевцики, Бранислав Нинковић, Никола Крстић, Борбе Бенко, Марко Јанковић, браћа Радивојевић (Александар, Бура и Милош), Јован Стефановић, Борбе Живановић, Бранислав Петковић и многи други.

Уочи другог светског рата многи ученици гимназије тражили су решења за отворена политичка и социјална питања. У тој жељи похађали су тајне скупове где се говорило о тим проблемима, те су долазили у сукоб са постојећим законима и упознали злогласну главњачу. Укључивши се у СКОЈ, они су за време окупације у великом броју учествовали у народноослободилачком покрету. Спомен-плоча у аули гимназије, у коју су уклесана имена 122 погинулих ученика, сведочи о њиховој високој социјалној и револуционарној свести, храбрости и вери у бољу будућност.

НАСТАВНИЦИ

Туновом школском реформом одређено је да се за наставнике средњих школа бирају они учитељи који су доказали васпитну способност. Међутим, није било довољно спремних учитеља, и питање наставног особља беше врло мучно не само у грађанској Хрватској и Славонији већ и у Војној граници. У Извештају о школству у Војној граници за 1875. школску годину, наводи се да је те године у целој Војној граници било 85 професора (осим вероучитеља и једног учитеља гимнастике у Учитељској школи у Петрињи где је гимнастика већ била обавезна), и жали се да ће учитељи са грађанских школа и даље морати да предају у нижим реалкама све док се не омогући да их замене наставници оспособљени за предавање у реалкама и гимназијама. Зато су граничарске власти те године стипендирале (сумом од 6.720 форинти) 16 кандидата. Стипендисти су се школовали на универзитету у Загребу, Бечу или Грацу, а после 1881. године Земаљска влада шаље неке кандидате по завршеним студијама у иностранство, на специјализацију, на пример у Париз, ради усавршавања у француском језику.

У редовно средњошколско наставно особље убрајани су директори, вероучитељи, професори и прави учитељи (испитани намјесни учитељи). Супленти (намјесни учитељи) су били без положеног професорског испита, али са завр-

шеним факултетским студијама. Именом намјесни учитељ звали су се и учитељи без те квалификације, а по потреби су предавали у нижим гимназијама и нижим реалкама. Суплент (намјесни учитељ) са положеним професорским испитом звао се прави учитељ (испитани намјесни учитељ), а после три године службе добијао је назив професор. Нузучитељима звали су се углавном вероучитељи православне, евангелистичке и израелитске вероисповести као и наставници који нису имали квалификације за средњошколског наставника и већином предавали необавезне предмете. Школске 1889/90. године било је у целој грађанској Хрватској и Славонији и бившој Војној граници укупно 281 наставник. Од тог броја било је 240 наставника у ужем смислу, а 41 нузучитељ. Те године је у земунској Реалци било (сем директора): 2 вероучитеља, 10 професора и правих учитеља, 2 намјесна учитеља и 3 нузучитеља.

Дефинитивно постављење добијао је наставник тек пошто постане професор.

У земунској Реалци 1889/90. школске године од 19 наставника били су 12 „редовити“ (стални) наставници. Исте године било је у служби:

1	испод 5 година
4	од 5—10 „
4	од 10—15 „
2	од 15—20 „
1	од 20—25 „

И у Земуну је било потешкоћа услед недостатка наставног особља. То се јасно види из једне преписке Магистрата са управом Главне школе.¹⁴ Магистрат је 20. марта 1860. године затражио од школске управе образложење зашто она тражи попуно места другог нузучитеља (Unterlehrer). У одговору на ово питање директор Радеј је дао документовано образложење. „Већ пре десет година“ — вели Радеј — „осећала се потреба за још једним учитељем у Главној школи, иако је онда било знатно мање ученика него сада, и тада је Ратно

министарство одобрило да се узме још један учитељ, па је у том својству постављена једна учитељска индивидуа (Lehrerindividuum) али та је „индивидуа“ због пића отпуштена и место остало упражњено.“ У међувремену, пак, основана је и Реална школа те је настала још већа потреба, и Радеј се жали: „Прошле године, док није постављен први технички учитељ у Реалци, морао је у њој да суплира виши учитељ из Главне школе, а њега је замењивао учитељ Феликс Шандор из Францтала, а у Францталу су њега чекали Баџи. Постоји још један разлог за нужно појачање наставног особља. Српска деца из Главне школе посећују за време поста двапут недељно цркву а кроз целу годину суботом вечерње, и увек их два учитеља воде у цркву, услед чега су остала деца себи препуштена те ремете наставу“. „У завршетку одговора“ вели Радеј, „успех Комуне зависи од целисходне просвећености њених чланова“, те стога моли Магистрат да постави — музици вичног учитеља (Музици вични учитељи били су тада много тражени; добар слух био је пресуда квалификација за учитеља, а музичко образовање почињало је црквеним појањем и завршавало се за певницом; у то се уверио и Јоаким Вујић за време свог боравка у Земуну — због немужикалности оптужен је као атеиста).

Па ипак, и поред свих тешкоћа услед несташице наставног особља, у Земуну „наставни кадар у Земуну сачињавали су квалифицирани предавачи и професори, а дошли су по потреби службе из свих крајева царевине. Било је Немаца из Доње и Горње Аустрије, Чешке, Словеније, граничарске деце из свију делова Војне крајине, итд. Многи од њих нису наш језик никако разумевали или једва за кућну потребу“ (др Пера Марковић у рукописним белешкама).

Број наставника био је у почетку мали: 1868. године било их је пет (заједно са равнатељем који је такође предавао), а 1870. године шест: Јован Радеј, Мијат Стојановић, Тоша Герладиновић, Игњат Минстер, Рајмунд Грои за француски језик, и Фрања Лајбнер.¹⁵

Заједно са развијањем Реалке растао је и број њених наставника:

Године	1868.	било је	5	наставника
"	1870.	" "	7	"
"	1881.	" "	16	"
"	1890.	" "	19	"
"	1900.	" "	22	"
"	1910.	" "	29	"
"	1920.	" "	30	"
"	1930.	" "	37	"
"	1936.	" "	60	"

Инспектори су заведени, вероватно, у исто време кад су и школе отворене, ако не и раније. Јер, већ Марија Терезија је слала „посебне“ изасланике да упућују како да се устројавају кабинети.

Земаљска влада је, на основу закона од 13. фебруара 1887. године („О устројству врховног надзора средњих и пучких школа у краљевинах Хрватској и Славонији“ и бившој Војној граници), поставила два надзорника. Један је био за хуманистичке, а други за реалне струке. Први је надгледао гимназије, а други реалке и реалне гимназије. Сваки је вршио надзор и над радом наставника његове струке у школама оне друге врсте: први надзорник над радом наставника филолошких предмета у реалкама, а други над радом наставника математичких и природословних предмета у гимназијама.

Априла и маја, редовно су долазила „велможна господа“ надзорници средњих школа: др Матија Климент Улриж (до 1892. године), Мартин Јеловшек (до 1898), др Фрања Мајкснер (1891. и 1892. године), Фрања Крема (до 1908 године), па Стјепан Босанац и поново Фрања Крема. Сваки је остајао 3—4 дана, присуствовао на часовима, прегледао писмене задатке и кабинете, па затим изразио задовољство и руковао се са сваким чланом наставничког збора — али, супленту „господину“ (нпр. Лазару Белалу) пружио је два прста, правом учитељу „благородном господину“ (нпр. Андрији Милосављевићу) три прста, а професору „велеученом господину“ (нпр. Кости Карамати) целу шаку. И онда, пошто би савесно и тачно обележио сваки степен „учености“ напустио је школу.

Нису само школски надзорници надгледали школу. Пошто је Реалка била највиша културна установа у граду и носилац просвете не само у граду већ и у његовој околини те је за њен рад и напредак постојало врло живо интересовање у свим круговима друштва, то је Реалци поклањана велика пажња. Зато су је и „усрећивали својом високом посетом“ сви великодостојници — и поджупани, и жупани, и предстојници, и банови, и бискупи, и увек су свечано дочекани, при доласку (отпућени до стана, и испраћени при одласку); у школи су поздрављени свечаним говором, па су потом посећивали предавања, чак и сами постављали питања бацима, распитивали се о стању школе, о раду и успеху ученика.

Стручна спрема наставника била је на високом нивоу. По завршеним универзитетским студијама и после положеног професорског испита (за полагање испита наставник је добијао месец дана одсуства), посветио би се свом наставничком позиву и истовремено наставио да се усавршава у својој струци. Многи су стекли поштовање својих ученика као одлични педагози: Јован Радеј, „пореклом Немац-Чех (Deutsch-Böhme), говорио је само немачки... српски га никад нисам чуо да говори према ми је годину дана у првом разреду био директор“; Мојо Медић, професор у Земуну 1881—1895. године, „предавао природопис, али при том и исправљао наш језик и изговор“; Виктор Дрнка, професор у Земуну 1881—1887. године, „српски није добро знао, него је у разреду говорио само немачки“; др Хинко Храниловић, професор у Земуну 1885—1894. године, „човек ретке начитаности и знања и напредних мисли, историчар и германиста по струци, знао перфектно енглески, што је у оно доба била реткост, и пробуђивао интерес код бака за енглеску књижевност, њихове филозофе и знанствена дела у свим гранама науке“; Едмунд Улрих, професор у Земуну 1880—1908. године, „родом из Винковаца, одличан предавач, предавао ми историју од II—VII разреда и одушевио ме за историју па сам се поред правних наука бавио и историјом“; Сава Теодо-

ровић, професор у Земуну 1882—1913. и 1919—1924. године, „предавао је осим веронауке и латински језик који је знао боље него многи филолог“; колико је његово знање латинског језика било велико показује и овај податак који ми је саопштио Лазар Белап: Студенти класичне филологије на универзитету у Загребу морали су код професора Мусића домаћу тезу да израде на латинском језику, и они би те радове написали на нашем језику а поп Сава их је преводио на латински“ академски сликар Александар Машић, професор у Земуну 1878—1894. године, родом из Оточца, сликарску академију свршио у Бечу и Минхену, због обољења очију рано отишао у пензију и убрзо затим умро скоро сасвим слеп, „био нежења а од куће имућан, живео је господски и сав био предан свом позиву“; израдио је већ поменуће две слике у капели св. Рока у парку, а и једну велику (200×80 cm) мртву природу, која је представљала глобус, физикалне справе и друга учила и до 1941. године висила у великој зборници, данашњој свечаној сали; даље, пером је израдио и својим именом сигнирао 1885. године (?) слику данашње гимназије и њене околине: у предњем плану шетају два господина — један, онај у цилиндру, јесте др Јулије Домац, а други, с рукама у џеповима, сам Машић —, а у левом углу види се зграда контумацке управе; „био је велики поборник класичне грчке уметности и Винкелмановог схватања лепог; бавио се и књижевношћу“. — (Подаци саопштени под наводницима узети су из рукописних бележака др Пере Марковића).

У школским извештајима штампани су и научни радови наставника, али само у Извештајима за године 1881—1892. (изузетно се у извештају за 1910/11. школску годину појавила још једна расправа „Свето Писмо и народне песме“ од др Иве Краљевића), а тек 1912. године објављена је наредба Земаљске владе (бр. 11342 од 5. маја исте године) да се научне расправе више не штампају у Извештају. Радови се одликују солидном обрадом проблема (за расправу од неколико штампаних страна употребљава се и наводи доста обимна литерату-

ра), познавањем савремених достигнућа у науци (Бура Себишановић је члан Зоолошко-ботаничког друштва у Бечу, др Јулије Домац Хемијско-физикалног друштва у Бечу и Хемијског друштва у Берлину), као и знањем страних језика (у списковима употребљене литературе налазе се дела на чешком, немачком и француском језику). Професор Виктор Дрнка преводио је на немачки језик песме југословенских књижевника и у Извештајима објавио неке одломке тих превода (а уз њих и своје предговоре уз које напомиње да тим преводима жели „да задобије за овакве красне пјесме особито оне, који хрватски не разумију“, као и да спрема за штампу антологију у којој ће бити приказана „хрватско-србска садања литература у немачком преводу“).

Ови су радови штампани у Извештајима:

1882. А. Машић: Уплив старо-грчких умјетнина на развој творних умјетности у опће, навластито пак важност истих на рисарску струку.
1883. В. Дрнка: Шеноа „Венеције пропаст“. Оцјена и превод; Д. Радовић: Прорачунавање тјелеснине иксаедре без сваке употребе полумјера уписане и описане му кривуље; Б. Себишановић: Неколико биљежака о појављивању животиња у околици раковачкој у рано прољеће године 1881, а исто тако године 1882.
1884. М. Медић: Додатак домаћој палеонтологији и геологији; В. Дрнка: П. Прерадовића „Смрт“ и А. Шеноа „Смрт Петра Свачића“.
- Ј. Домац: О упливу хлорове киселине ($\text{Cl}_2\text{O}_4 = 2\text{ClO}_2$) на hexylen од манита;
- Д. Радовић: Висина ријеке Дунава код Земуне од сијечња 1880 — конца свибња 1884.
1885. Б. Себишановић: Орнитологијска постаја у Земуну;
- М. Божић: Рјешавање виших алгебарских еквиција са једном непознатом.

1886. Ј. Домац: Кемијска анализа шећерне репе, сабене у околини земунској и румској;
 Б. Себишановић: Допуњивање пописа птица земунске околине;
 Б. Себишановић: Нешто о старинама из Таурунума.
1887. Ј. Марек: Кемичко истраживање земунске питке воде у сврху хигијенску.
1888. Ј. Марек: О зраку као најбитнијем животном фактору и његову истраживању у овом заводу.
1889. М. Божић: Прилози к науци о рачуну сложених камата.
1890. О. Бошњак: О америчком књиговодству.
1891. О. Бошњак: Трговачки послови арбитраже.

Наставници су, по приватној иницијативи, прилично рано образовали и разне научне „постаје“ за своје струке и њима руководили, те су и ученике упућивали како да посматрају разне појаве и прибављају податке. Школске 1881/82. године вршена су метеоролошка посматрања (под руководством наставника математике и физике Ивана Штркљевића, који је био „добар човек, волео чашицу, и каткад заспао у разреду“). Наставник геометрије и математике Драгутин Радовић пратио је 1880—1884. године водостај на Дунаву, а податке о водостају ранијих година, вели он, „добрио сам страном (делом) од равнатељства кр. реалне гимназије“, по чему би се могло закључити да су и раније у Реалци прикупљани подаци о водостају. На иницијативу Зоологијског музеја из Загреба и заузимањем Реалке, основана је 1885. године у Земуну прва орнитолошка станица. Те године у зиму добивени су први подаци о птичјем свету земунске околине, а директор Себишановић је исте године о томе написао и у Извештају штампао своја опажања.

Земунски професори су први, у целој Хрватској и Славонији, завели јавна предавања за грађанство. Ова њихова ваншколска друштвена активност имала је за циљ да се сви људи, „и они најмањи“ духовно и морално развију и узди-

гну. Земаљска влада је 1904. године усвојила и одобрила молбу наставничког збора за приређивање јавних предавања, те је одмах образован одбор. Директор Јован Јованић је изабран за председника, професор др Дане Трбојевић за потпредседника, проф. др Константин Драганић за секретара, а професор Јанко Планинац за благајника. Техничким припремама руководио је професор др Станко Пливелић, музичким програмом професор Иван Тропш. Набављен је скиоптикон заједно са еростатом, дијапозитиви и друго. Предавања су држана у сали хотела „Централ“, коју је власник бесплатно уступио, а градско поглаварство је бесплатно дало осветљење и огрев. Прво предавање одржано је 3. децембра 1905. године. Најпре је др Дане Трбојевић говорио о значају и циљу оваквих предавања, а затим је одржао предавање „О красу и хрватском приморју“ и, на крају, су ученици отпевали једну хорску песму и одсвирали три тачке на тамбурама. Предавања су наишла на тако велики одзив код грађана да су наставници „били у највећој неприлици, што су преко двије стотине особа морали одбити, не путивши их унутра, јер већ није било више мјеста“. Било је просечно 400 посетилаца на сваком предавању; било их је који су долазили на свако предавање тако да се створила стална публика.

Карактер предавања био је забавно-научни. Теме су биле из разних области, али увек занимљиве, и свако је предавање илустровано сликама (40—60) или експериментима, ако је тема била из физике или хемије. Предавања из области медицине држали су лекари. Олика предавања била је у актуелности тема; 1905. године учитељица Штефица Бергер говорила је о Женском питању — „успавана“ варошица на периферији царства није дремала.

Два су предавања држана ван Земунa. Једно у Старој Пазови, а друго у Загребу (приликом главне скупштине професорског друштва 1911. године — ово предавање одржано је претходно у Земуну па је онда у Загребу демонстрирано, јер докле ни у једном месту, сем Земунa нису држана таква предавања.

Постигнут је ванредан успех и подстакнути су наставници из других места да се угледају на земунске колеге).

А међу првима били су опет земунски професори који су прихватили, иако факултативно, да се држе часови слōј-да.¹⁶ Висок је био културни ниво наставника. У наставничком збору често је било и по пет-шест наставника са звањем доктора. Многи су после направили лепу каријеру: Божидар Савић прешао је у Србију и постао директор гимназије; Павле Јовановић постао је угледан новинар и политичар. Неки су постали професори универзитета: др Јулије Домац, др Хинко Храниловић, др Владимир Варићак, др Милош Бурин, др Војислав Авакумовић, др Милош Радојчић, др Станмир Фемпл. Неки су се посветили књижевности: др Никола Андрић, Рашко Димитријевић, Никола Крстић и други.

Није било необично видети да се три наставника после наставе заједно враћају кући, али је редак случај, какав је био у Земуну, да се три наставника-верујучитеља (Сава Теодоровић, др Иво Краљевић и рабин др Хинко Урбах) шетају улицом и разговарају једног дана латински, а другог грчки или хебрејски. Дозвољавамо могућност да је разговор на грчком или хебрејском текао само релативно течно, али већ сама чињеница да стари Земунци памте ове „мандаринске разговоре“ говори о угледу који су професори уживали код грађана.

О културном нивоу једног земунског наставника постоји сведочанство у случају сликара Саве Шумановића који је био ученик земунске гимназије: „...Шумановић се загрејао за сликарство још као четрнаестогодишњи дечак, док је учио гимназију у Земуну. И чудноватим случајем нашао се одмах у рукама једног учитеља прилично необичног по својим васпитачким погледима. Пре него што му је могао дати и саме основе заната, његов гимназијски професор цртања... посвећивао га је у „импресионистичко сликање и то на начин Сезанов и Ван Гогов“ — како сам Шумановић каже. Личност овог гимназијског наставника по имену Јунга, непозната је, али, занимљиво је да се 1910. године када је

Београд стајао збуњен пред платнима Надежде Петровић и кад је она први пут у својим критикама тек прословила име Сезаново, преко, у Земуну, нашао неки гимназијски наставник да још у школи пуни сремачкој деци главу узнемиравајућим причама о сликарству Сезана и Ван Гога!“ (Момчило Стевановић: Сава Шумановић, 1957, стр. 5). Нама, Земунцима, позната је „личност овог гимназијског наставника“, и знамо да Изидор Јунг није имао креативног сликарског талента (од њега је портрет директора Уроша Поповића), али да је знао да сремачком дерану покаже прави пут. А кад вредност и рад једног наставника и после толико година издржи критику и добије похвалу од новог нараштаја, није ли то најбољи доказ о његовом културном нивоу и напредности?

Наставно особље уживало је велик углед и уважање у грађанству. И власти су му одавале признање за ревностно вршење дужности. А није изостала ни заштита од стране власти кад би нетрпељивост грађана угрозила углед и положај корисног радника.

Радеј је био неуморан радник и у овом крају вршио је пионирски просветни рад. Управљао је школом с великим разумевањем и пожртвованошћу, борио се за напредак школе и добро ученика у време кад су политичке прилике и национална разноврсност захтевале мудрост, увиђавност и окретност. Али, Радеј је имао своје одређено и одлучно мишљење. Долазио је, не једном, у сукоб са мишљењем грађанства. Једном је сукоб био тако оштар да је Радеј тражио премештај за Бјеловар. Молбу је касније повукао, али тек што је добио пуну сатисфакцију. Био је, наиме, оклеветан код самог бискупа Ј. Ј. Штросмајера, 1862. године, и Штросмајер је упутио земунском жупнику Житвају акт у ком се, између осталог, напада Радеј да спречава ученике да свакодневно похађају цркву и да је једном одвео на забаву децу која су пошла у цркву. Духовни Стол у Бакову тражи објашњење да ли је то тачно, па вели „да се чује да је равнатељ ондашње ре-

алке човјек без свакога набожног значаја; да је управо проти католичкој вјери, стога имати ћете и његов одношај према католичкој цркви точно и савјесно описати". Радеј је одговорио тачку по тачку, а нарочито се задржао на тој „опасној клевети“, па изјављује да га је оптужба „крајње болно и потресно“ погодила и скрхала, тражи да се пронађе и казни „индивидуа“ која га је денунцирала, и моли Магистрат да уз ово његово правдање приложи његову карактеристику (Conduit-Liste) из места пређашњег службовања. Генерална команда из Темишвара одговорила је на то кратко и јасно: нека „... месни школски директор Радеј ... оцрњен због свог верског става ... у том погледу буде умирен, и нека и у будуће као и досада у испуњавању своје службене дужности показује своју признату ревност и стално настојање“.¹⁷ Радеј се умирио, пову-

као је молбу за премештај и наставио да ради „као и досада“.

Земаљска влада се писмено опрашта ла од сваког професора који је одлазио у пензију. Понеко је том приликом добио одликовање, а дешавало се и да неки не добије иако је за то предложен, као што је био случај са Томом Гералдиновићем.¹⁸ Земунци су уважавали своје професоре и често тражили за њих одликовања.

Можда је један бивши ученик ове школе најбоље оценио школу и њене наставнике овом искреном и скромном реченицом: „Иако сам ... отишао (по завршеном VII разреду) остала је и везивала ме харна успомена на земунску Реалку и њене професоре. Ја сам их дубоко штовао и са многим од њих везивале су ме пријатељске везе кроз цели живот.“

ЛИТЕРАТУРА

1. Школски извештаји за године 1881—1885, 1899—1933, 1933—1934, 1938—1939, 1944—1947.
2. Фр. Ваничек: *Specialgeschichte der Militärgrenze*. Wien, 1875.
3. Извјешће о стању школства у Хрватској и Славонији свршетком школске године 1889/90. Загреб.
4. Soppron: *Monographie von Semlin und Umgebung*, 1882.
5. Др Петар Ст. Марковић: *Земун од најстаријих времена до данас*. 1896.
6. Др Владимир Николић: *Знаменити земунски Срби у XIX веку*. Издање Исидаор Стојчић, Земун, 1913.
7. Анђун Цувај: *Градња за повијест школства краљевине Хрватске и Славоније од нај-*

8. Др Рудолф Хорват: *Славонија, Повјесне расправе и цртице*, I, Загреб, 1936.
9. Bericht über das Schulwesen im kr. slav. Grenzgebiet, 1875/76. Историјски архив Београда — Земунски магистрат — у даљем тексту ИАБ — ЗМ, I, бр. 2638).
10. Der Grenzboten-Wochenblatt für Politik, Volkswirtschaft und kulturinteressen der untern Donau- und Saveländer, godišta 1870—1874. (IAB — ZM).
11. Semliner Wochenblatt, godišta 1879—1884 (IAB — ZM).
12. Миодраг Дабижић: *Земун — Преглед прошлости од постанка до 1918*, Земун 1959.
13. ИАБ — ЗМ.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Историјски архив Београда — Земунски магистрат П. 1731/1858.
- ² ИАБ — ЗМ, И. бр. 620/1863.
- ³ ИАБ — ЗМ, П. 1302/1860.
- ⁴ ИАБ — ЗМ, П. 1302/1860.
- ⁵ ИАБ — ЗМ, П. 1731/1858.
- ⁶ ИАБ — ЗМ, П. 1297/1860.
- ⁷ ИАБ — ЗМ, П. 1849/1860.
- ⁸ Bericht über das Schulwesen im kroatisch-slavonischen Grenzgebiete für das Schuljahr 1875/76, (IAB — ZM, I br. 2638) str. 3—4.

⁹ Бұра Себишановић рођен је 21. IX 1862. у Винковцима. Умро је релативно млад, 21. VII 1890. године. Гимназију је свршио у Винковцима, а филозофију у Бечу, где је 1876. оспособљен за наставника гимназије из математике, физике и природописа. Већ 1875. године постављен је у раковачкој Реалној гимназији за намесног учитеља где је остао до 1882. када је постао директор у Земуну. Написао је III и IV књигу дела *Животиње*. Био

је сарадник *Хрватског учитеља*, *Напредка* и часописа *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt in Wien*. Његови стручни чланци штампани су у школским извештајима 1883, 1885. и 1886. године.

¹⁰ Bericht über das Schulwesen im kroatisch-slavonischen Grenzgebiete für das Schuljahr 1875/76, (IAB — ZM, I br. 2638) str. 9.

¹¹ Бранко Живковић рођен је у селу Јарку 1876. године. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Сремској Митровици, а више разреде гимназије у Загребу. Студирао је на филозофском факултету у Загребу и у Бечу. Службовао је у Бакру, Земуну, Бјеловару, Осijekу, Вараждину и најзад, поново у Земуну до пензије. Сарађивао је у многим националним и хуманим установама.

¹² Коста Дошен рођен је 30. јануара 1890. године у Госпићу, где је свршио гимназију. Од 1909. до 1913. године студирао је словенску и класичну филологију на универзитету у Бечу. Још као студент интересовао се за „ситни рад“ на просвећивању ширих народних маса. По завршеним студијама, 1913. године отишао је у Македонију и тамо је, као професор а кратко време и као директор, провео 16 година у Велесу, Битољу и Штипу. Од 1929. године заузимао је положаје у Просветном одељењу Вардарске бановине и Министарству просвете у Београду. Априла 1935. године премештен је за директора Мушке реалне гимназије у Земуну, где је остао до окупације Земуна. Тада је прешао у Београд, а 1945. године пензионисан. Од 1948. сарађивао је, као стручни сарадник Института за српски језик САНУ, на изради великог Речника српског и хрватског језика, а од 1957. године ради на Речнику српскохрватског је-

зика који издаје Матица српска и Матица хрватска.

¹³ IAB — ZM, ad. br. 7/1879.

¹⁴ IAB — ZM, II. 2450.

¹⁵ „Фрања Лајбнер био је пореклом из једног места у околини Беча ... Када је 1870. године основано ватрогасно друштво, Лајбнер је био не само један од утемељитеља него и организатор и вежбатељ чете. При пожарима је показао толику хладнокрвност и вештину... да је постао... заповедник чете и био популарна фигура у вароши“. (Др Пера Марковић).

¹⁶ Slöjd, скраћеница за шведске речи handaslöjd, или hemslöjd, тј. ручна одн. домаћа радиност.

Под утицајем Локових и Русових идеја јавља се у XVIII веку у Енглеској, у Немачкој и Швајцарској, покрет да се у основне школе заведу и за мушкарце часови ручне делатности ради стицања основних појмова из занатских вештина. Тако су се ученици оспособљавали за мале зараде, а циљ је био да се тиме у основне школе привуку и сиромашна деца.

Касније су чињени покушаји да се часови ручне делатности заведу у средње школе као протутежа једностраном духовном развиту.

Тек крајем XIX века, када су у нордијским земљама (Финској, Шведској, Данској) посветили пажњу ручном раду и домаћој радиности па потом их и завели у средње школе као обавезан предмет, почео је тај васпитни смер да се шири по целој Европи. У Аустро-Угарској није био обавезан, већ је зависио од напредности наставничког колегијума.

¹⁷ IAB — ZM, I NO 620/863.

¹⁸ IAB — ZM, Резерв., Бр. 21,

LA FONDATION ET LE DEVELOPPEMENT DE L'ECOLE SECONDAIRE A ZEMUN, JUSQU'EN 1941

K. Maletin

L'article parle du développement de l'enseignement et de la fondation de la première école secondaire à Zemun en 1858. Située à la frontière de deux Etats, étant donné sa position exceptionnelle géographique et économique et surtout ses relations politiques avec Belgrade, Zemun a exigé de l'Autriche

une attention particulière à tous points de vue, donc dans le domaine de la politique d'instruction publique aussi. Et en réalité l'Autriche lui a consacré cette attention.

Après 1903, quand le développement économique de la ville a atteint sa culmination une bresque stagnation de l'essor économi-

que s'est fait sentir et l'Autriche prend des mesures pour ranimer le commerce et l'artisanat. Un nouvel essor économique exigeait des principaux représentants de cette société en évolution un degré plus élevé de l'éducation. C'était la raison principale de la fondation d'une école ayant un but purement pratique: combler la lacune des écoles commerciales et artisanales.

L'article, à titre de comparaison, donne tout d'abord un aperçu général de la situation des écoles en Croatie et en Sloveenie aussi bien dans la région militaire dont Zemun faisait partie, où l'enseignement se développait dans l'esprit des conceptions pédagogiques et des principes didactiques autrichiens.

Durant le XVIIIe et le XIXe siècles des mesures importantes ont été prises: une tendance de confier la politique de l'enseignement à l'Etat lui donne un caractère laïc, il y a eu des tentatives de germanisation, et vers la moitié du XIXe siècle, et à la suite des progrès des sciences en général et surtout des sciences techniques on va vers un nouveau type d'école celui du collège technique.

Dans la région militaire de la frontière les règlements concernant la reorganisation de l'enseignement étaient les mêmes que dans les autres régions de la Croatie et Sloveenie, avec tout de même une légère différence, les écoles secondaires dans les régions civiles de la Croatie et Sloveenie n'ayant pas la même organisation et la même direction que celles de la frontière militaire. Quand la région de la frontière militaire a été abolie, il a fallu égaliser l'enseignement de ces deux régions et ce travail a commencé en 1886—1890.

Les efforts des autorités pour imposer à leurs sujets de divers nationalités la langue allemande (c'est-à-dire le hongrois dans les régions civiles de la Croatie et de la Sloveenie) imposaient aux écoles de ces régions la lutte pour la défense de leur langue de leur culture et de leur droits nationaux, ce qui a eu comme conséquences de nombreux conflits entre les autorités et la population serbe dominante à Zemun.

La première école secondaire est une école de deux classes, elle est fondée le 23 septembre 1858, puis elle devient Ecole

secondaire de trois classes, ensuite Collège jusqu'au brevet, Collège complet enfin Lycée de huit classes.

Les trois premières écoles étaient installées dans le bâtiment principal qui se trouvait sur le marché (c'est ici que, grâce aux documents des archives l'erreur disant que l'école de deux classes a été à Kontumac a pu être réparée, car le Collège, puis le Lycée se trouvaient dans l'immeuble du Lycée actuel).

Son orientation vers des buts pratiques se perd avec le temps et l'école devient de plus en plus l'école secondaire ayant pour but de préparer les élèves aux études techniques supérieures, et quand elle est devenue lycée alors aux études à l'Université.

La fondation des lycées techniques a été précédée de longues discussions (1876—1894) sur les tendances techniques ou humanistes dans les écoles et à la suite des exigences de la population de modérer par la fondation des lycées le caractère éminemment humaniste ou réaliste de ces écoles;

Dans le cadre du lycée technique il y a eu encore une école et un cours; le cours préparatoire de 1863 à 1872 — dont sortaient les instituteurs (95 de deux sexes) et partaient dans la plaine de Banat et de Srem, piliers de l'éducation et de culture, — et l'Académie commerciale de 1883 jusqu'à 1925.

L'intérêt de la population de Zemun a toujours été très grand. Cet intérêt s'est manifesté surtout par la fondation d'une Communauté qui avait pour but d'aider les étudiants à tous les points de vue. En plus cette organisation d'aide aux étudiants, il y a eu aussi des bourses accordées aux étudiants par de diverses sociétés aussi bien que par des riches particuliers.

Après la Première guerre mondiale, à cause de la trop grande affluence des élèves l'examen du certificat d'études, l'examen d'admission dans la première classe et le paiement des taxes sont instaurés en tant que moyens de sélection.

D'autre part on introduit de nouvelles méthodes de travail. Dans le but de faire travailler les élèves dans le domaine de leur intérêt, de nombreuses sociétés d'écoliers sont fondées: avec les sections de la littérature, de musique et des sports.

La coopération des parents d'élèves avec l'école commencée en 1907 a continué après la guerre. En 1927 la société «La Maison et l'Ecole» a été fondée.

Les problèmes des élèves et des professeurs y sont amplement exposés: la nationalité des élèves, leurs origines sociales, leurs santé, leur éducation physique et leur progrès à l'école ainsi que la niveau technique des professeurs, la réputation qu'ils ont eu dans la population et le rôle qu'ils ont eu en dehors de l'école.

Etant donné la situation de Zemun les écoles étaient deux fois exposée au remous de la guerre. Les deux fois elles ont cessé leur travail, leur cabinets et leurs bibliothèques ont été dévastés, et les deux fois elles ont payé leur tribut en sang.

Au cours de la première Guerre mondiale de nombreux élèves sont passés en Serbie et ce sont mis à la disposition des forces nationales. De leur attitude héroïque avant et pendant la Deuxième guerre mondiale temoigne la plaque commémorative dans le hall du lycée où sont gravés 120 noms des combattants — élèves de cette école.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Immeuble de l'Ecole principe où se trouvait l'Ecole réelle de deux classes de 1858 à 1880 (Oeuvre du prof. K. Maletin)
- Fig. 2 — Ivan Radej, premier directeur de l'Ecole réelle du 1er degré
- Fig. 3 — Couverture du premier livre de lecture serbe
- Fig. 4 — Couverture du premier manuel des mathématiques
- Fig. 5 — Diplôme du baccalauréat en 1886
- Fig. 6 — Deuxième page du diplôme de baccalauréat en 1886
- Fig. 7 — Elèves avec leurs professeurs en 1887/88
- Fig. 8 — Djura Sebišagović, proviseur du Lycée Réel
- Fig. 9 — Jovan Jovanić, proviseur de l'Ecole supérieure réelle, plus tard Lycée réel
- Fig. 10 — Page de garde du livre contenant la conférence du professeur de Zemun, prononcée lors de la célébration du 400e anniversaire de *Judith de Marulić*
- Fig. 11 — Collège des professeurs en 1900
- Fig. 12 — Immeuble du Lycée réel (Oeuvre du prof. Mašić)
- Fig. 13 — Collège des professeurs en 1934

